Mostarlı Ziya'i Divanı'nda Deyimler

The Idioms In Mostarli Ziya's Divan

Özlem ERDOĞAN

ÖZET

Türk dili; atasözleri, deyim ve halk söyleyişlerinin sıkça kullanımı bakımından zengin bir dildir. Klasik Türk edebiyatı şairleri de bu zenginlikten yararlanmış ve edebiyatımıza bu konuda önemli eserler kazandırmışlardır. Mostarlı Ziya'i Divan'ı atasözleri ve deyimlerin zengin kullanımı bakımından önemli bir eserdir. Bu çalışmada 16.yy. balkan şairi olan Mostarlı Hasan Ziyai'nin divanı deyimler açısından incelenmiştir. Ziya'i Divan'ında toplam 393 adet deyim tespit edilmiştir.

Divanda yer alan bu deyimlerin çoğu günümüzdeki kullanımlarıyla birebir örtüşmektedir. Bazıları divanda kelime değişiklikleri ile yer almış bazılarının ise günümüzde karşılığı olmadığı ve kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bunların divanda geçtiği yerler örnek verilerek gösterilmiştir. Ayrıca deyimlerin yanısıra divanda oldukça fazla atasözü ve halk söyleyişleri de yer almaktadır. Bunlardan 26 adet atasözü de çalışmada kaydedilmiştir. Bu deyim ve atasözleri Ziya'i'nin şiirlerine özgün bir anlatım ve akıcılık kazandırmıştır. Ayrıca şairin Türkçe'ye hakimiyetini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Divan şiiri, 16.yy. Balkan şairi, Mostarlı Ziya'i, Deyimler.

ABSTRACT

Turkish language; is a rich language in terms of the frequent use of folk proverbs, idioms and common public sayings. Classical Turkish literature's poets also have benefited from this wealth of literature and have contributed significant works of our literature on this subject. Divan of Mostarli Ziya is an important work in terms of the rich use of proverbs and idioms. In this study the Divan of Hasan Ziya was analyzed in terms of idioms , who was one of the 16th century Balkan poets. A total of 393 idioms have been identified in the poems of Ziya.

Many of these statements in the Divan coincides exactly with the use of today. Some of the idioms have taken place within the poem by changing some words where as some of the idioms used in poems are not in use anymore. These changes have been highlighted by giving examples in the poems. In addition to the idioms, many proverbs and public sayings are also included in the Divan. 26 proverbs are identified in this study. These idioms and proverbs have given a unique expression and fluency to Ziya's poetry. It also shows the poet's Turkish language domination (power of use).

Key words: Classical Turkish literature, Divan poetry, 16th century Balkan poets, Mostarli Ziya, İdioms.

GİRİŞ

Eski çağlardan beri "ıstılah" ve "tâbir" adlarıyla da kullanılmış olan deyimler kısa ve özlü anlatım şekilleridir. Anlatım derinliğine ihtiyaç duyulduğunda kullanılan deyimler anlatıma bir derinlik, canlılık ve söyleyiş güzelliği katarlar.'' (Poyraz,Yakup) "Deyimler, kısa ve kalıplaşmış ifadeler oldukları ve gerçek anlamları dışında mecaz manalar ve başka anlamlar da ifade ettikleri için, içinde bulundukları cümlede

anlam zenginliği ve anlatım güzelliği meydana getirirler. Bu yüzden deyimler, konuşma dilinde, yazı dilinde ve edebî eserlerde de kullanılan dil varlıklarıdır. Divan şairleri de bu dil varlıklarından istifade etmişlerdir.''(Güler, Zülfi)

Deyimin belli başlı tanımlarının birkaçı şöyledir:

"Bir kavramı, bi durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce'' (Aksoy, 2015: s.52)

"Deyimler, bir iki sözcükle; hoş, ince bir benzetmeyle ve belli kalıplar içinde ortaya konan söz birimleridir. Halkın söz yaratma gücünü, ifade zenginliğini yansıtan bir söz ustalığı, söz inceliğidir'' (Bulut, Süleyman, s. 9)

"En az iki kelimeden oluşan, bu kelimelerin büyük ölçüde mecazlı bir anlatımla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı, tabir'' (Albayrak, Nurettin, s. 16)

XV. yy.da şiire atasözleri ve deyimleri kullanarak renk katma girişimi Necati Beg ile başlamış ve XVI. yy.da gelişerek devam etmiştir. Bu dönem Balkan şairi olan Mostarlı Ziya'i de şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanan şairler arasındadır. Şairler atasözleri ve deyimleri şiirlerinde kullanırken bunların bazılarını olduğu gibi kullanmış bazılarını vezne ve kafiyeye uydurma çabasıyla kelime yada şekil değişikliklerine başvurmuşlardır. Ziya'i kişileştirme sanatını kullanarak yazdığı "derya kasidesi''nde oldukça fazla deyime yer vermiştir. Divan'ında yer alan deyimler örnek beyitlerle bu çalışmada gösterilmiştir.

DEYİMLER

A

Abdest almak: Müslümanlar, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek arınmak; boy abdesti almak. (http://www.tdk.gov.tr)
Göricek mescidde agyâra mahabbet kılduguñ
Hûn-ı eşk-i çeşm ile `âşıklar **aldı âb-dest** (G:36/3)

Adam olmamak: İnsan olmamak, fıtratında eksiklik olmak. (Gülüm, 2013: s.66)
Kim ki tercîh itmeye cennetden ey şeh kûyuñı
İ`tikâdum bu ki bu `âlemde ol **âdem degül** (G:250/3)

Adı sanı belirsiz (yok): Nerde olduğunu, ne olduğunu bilen yok; kimin nesi olduğu bilinmeyen. (Aksoy, 2015: s.532) Örnekleri için bkz: (G:169/7-G:397/1)
Şevkine yanmayalı ben o meh-i çâr-dehüñ
Ey Ziyâ'î bilürin **nâm u nişânum yog** idi (G:477/5)

Adı seksene çıkmak: Sözlükte ''adı çıkmış dokuza, inmez sekize'' şeklinde geçen deyim; adı iyiye yada kötüye çıkmış bir kez; artık bu genel kanı kolay kolay değişmez (Aksoy, 2015: s.530) anlamındadır.
Altmış bûseñe yitmişdür işitdüm agyâr
Biñ belâ bu ki benüm **seksene çıkdı adum** (G:277/4)

Ağzını aramak (yoklamak): Bir kimseyi konuşturarak belli bir konu üzerindeki düşüncesini öğrenmeye çalışmak. (Aksoy, 2015: s.543-544)
Ey Ziyâ'î öyküne diyü dehân-ı dil-bere
Goncenüñ **agzın arar** gül-şende şeb-nem var ise (G:421/5)

Ağzının köpüğü saçılmak: Sözlükte ‘’ağzı köpürmek’’ şeklinde geçen deyim; Sara hastalığı olanlarla sinir hastalarının baygınlık geçirdiği anlarında ağızlarından köpük taşar; bu söz bu hâli belirtmekle beraber, çıldırmışçasına sinirlenme, hiddetlenme, öfkelenme (Güler, 2011: s.435) anlamındadır.
Ejder-i âhum ider tevsen-i gerdûnı zebûn
Berf sanma **deheninüñ kefi saçıldı** şehâ (K:2/13)

Ağzının suyu akmak: Çok beğenip imrenmek. (Aksoy, 2015: s.545)
Añulsa zülâlî lebi ol çeşme-i cânuñ
Agzı suyını akıda ser-çeşme-i hayvân (G:356/2)

Ağzı sulanmak: Yeme, içme isteği artmak; imrenmek (http://www.tdk.gov.tr) (Aksoy, 2015: s.546) heveslenmek. (Beyzadeoğlu, 2006: s.3)
Vasf-ı lebüñ Ziyâ’î ne şîrîn edâ ider
Zevk ehlinüñ **dehânın** ırakdan **sulandurur** (G:146/5)

Ağzı var dili yok: Çok az konuşur, sessiz, kimseye karşılık vermez. (Aksoy, 2015: s.546)
Anı teşbîh eyleyen kimdür dehân-ı yâra kim
Gonca-i gül-zâr-ı dehrüñ **agzı var yokdur dili** (G:467/3)

Ah almak: Zulmettiği kişinin bedduasını almak. (Aksoy, 2015: s.547)
Bir kâmeti elif gözi hâ yârı sevmişem
Sayd itmese kimse anı **âhum almasa** (G:408/3)

Ahdini sıdumak: Anlaşmayı bozmak. (Gülüm, 2013: s.71)
Yiridür terk-i cân itsem çü sen terk-i diyâr itdüñ
Sıduñ ahdi bizi gâyetde şimdi dil-figâr itdüñ (G:231/1)

Ah etmek: Acı ile içini çekmek; *mec.* ilenmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:105/1-G:117/4)
Benüm agladugum **âh itdügüm** budur ki `âlemde
Henüz ol zülfi Leylâ böyle Mecnûn oldugum bilmez (G:168/2)

Ahı tutmak: Zulme uğramış bir kimsenin bedduası, zulmü yapanı, bir felakete düşürmek. (Aksoy, 2015: s.547)
Dün gice añup sitârem derd ile **âh eyledüm**
Tutmış eyle nâr-ı dûd-ı **âhum** anı kim bile (G:389/3)

Aklı dağılmak: Düşünceyi belli bir konu, sorun üzerinde toplayamamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:436/2)
**`Aklum tagıldı** `ârîyüm ey mâh `ârdan
Bilmem ki n’oldum ey gözi mestânum elvedâ` (G:208/2)

Aklı gitmek: Çok beğenmek, bayılmak. (Aksoy, 2015: s.553) Örnekleri için bkz: (G:40/4-G:324/5-G:394/4-G:494/1)
Gitdi **`aklum gitdi** fikrüm gitdi sabrum gitdi dil
Dostlar bu zulmi hep ol nâzenîn eyler baña (G:18/3)

Aklını almak: Güzelliği ile büyülemek. (Aksoy, 2015: s.555) Örnekleri için bkz: (G:118/4-G:323/5)
Baña ta`n eylemek yokdur benüm de var idi `aklum
Beni dîvâne kıldı **`aklum aldı** bir perî-sîmâ (G:5/3)

Aklını baştan yavı kılmak: Sözlükte ‘’aklı başından gitmek, aklını kaybetmek’’ şeklinde geçen deyim; bayılmak, çok sevinçten yada çok korkudan ne yapacağını şaşırmak (Aksoy, 2015: s.552) deli gibi olmak (Aksoy, 2015: s.556) anlamındadır.
Ey perî zülfüñ görüp niçe yakıldum bilmedüm
`Aklumuñ nakdini **başdan yavı kıldum** bilmedüm (G:300/1)

Alçakgönüllülük (gönül alçaklığı): Kendini, olduğundan daha aşağı düzeyde sayma durumu. (Aksoy, 2015: s.560) Örnekleri için bkz: (G:491/4)
Göñli alçak su gibi kadri yüce
Meyli yok zerre kibr ü i`câba (K:10/19)

Aleme rüsvay olmak: Toplum tarafından beğenilmeyen, hoşa gitmeyecek ve ayıplanacak bir iş yapmış olan bir kimsenin herkes tarafından bilinmesi ve bu kötü olayla tanınması. (Uyanıker, 2006: s.106) Örnekleri için bkz: (G:46/4-G:153/5-G:182/4-G:347/4)
Ey Ziyâ’î niçe bir **`âleme rüsvây olasın**
Zülfi zencîrine **dil baglama** dîvâne misin (G:315/5)

Allah’a ısmarladık: Esen kal, seni Allah’a emanet ediyorum, Allah seni her türlü kötülükten korusun (Ayrılırken kalana söylenir) (Aksoy, 2015: s.563)
Seyre alup gitdiler ol mâhı tenhâ bu gice
Tañrıya ısmarladum “fa’llâhu hayrun hâfızâ” (G:4/3)

Sizi **ısmarladum Allâha** didüm cân u dil
Didi anlar dahı sıhhatde selâmetde oluñ (G:225/2)

Allah bilir: Kimse bilmez, belli değil. (Aksoy, 2015: s.564) Örnekleri için bkz: (G:121/1-G:121/3)
Egerçi hûrîler cennetdedür **Allâh bilür** ammâ
Benüm hûr-ı cinânum ey mu`allim mektebüñdendür (G:76/2)

Allah saklasın!: Allah korusun. (Gülüm, 2013: s.75)
Rîsmân-ı kâkülüñde dir görenler göñlümi
Nev-heves cân-bâzdur **Allâh** hatâdan **saklasun** (G:336/3)

Aman bulmak: Kurtulmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:348/5)
Başladı halk-ı cihânı yine mecnûn itmege
Ol perî habs-ı Süleymândan bugün **buldı emân** (G:341/2)

Ar etmek: Utanmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Korkarın **`âr ide** benden seg-i kûy-ı dil-ber
Yohsa ben kendüm **olurdum** katı çokdan **rüsvâ** (G:2/3)

Arka vermek: Desteklemek; dayamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Rahmet itsün Rahîm o merhûma
Ki ider pendi böyle ahbâba
Devlet istersen **arka vir arka**
Bir ulu âsitâna bir bâba
Ka’beye **virmeseydi arkasını**
Kimse **baş egmez** idi mihrâba (K:10/14)

Aşka düşmek: Aşık olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Dilâ sen **`aşka düşdüñ** derd-i bî-dermânı bilmezsin
Visâle tâlib olduñ mihnet-i hicrânı bilmezsin (G:340/1)

Ateşten gömlek: İçinde bulunulan ve dayanılamayacak kadar sıkıntılı, acı olan durum. (Aksoy, 2015: s.591)
Libâs-ı `aşk derd ehline **pîrâhendür âteşden**
Derûn-ı ehl-i derdüñ var kıyâs it niçedür nârı (G:478/6)

Ayağa urmak: Sözlükte ''ayağa düşmek'' şeklinde geçen deyim; ilgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak; artık her yerde bulunabilir olmak (http://www.tdk.gov.tr) bir işe olur olmaz kimseler de karışır olmak; acz içinde kalmak, kuvvetten düşmek; itibardan düşmek, kıymetini kaybetmek, hakir olmak (Uyanıker, 2006: s.124) anlamındadır.
Metâ`-ı bâde-i gül-reng igen satılmadı kaldı
Harâbâtîler ey sâkî meger **ayaga urmışdur** (G:75/2)

Ayağına düşmek: Sözlükte ''ayağına kapanmak'' şeklinde geçen deyim; alçalırcasına yalvarmak (Aksoy, 2015: s.596) anlamındadır.
Yalvarup **düşme** dilâ **ayagına** nite ki seyl
Serv ser-keşdür igen eylemez üftâdeye meyl (G:262/1)

Ayağını almak: Bir kimse için kötü şeyler söylemek (gözden düşürmek amacıyla). (Aksoy, 2015: s.597)
Göz göre her rind-i mey-hâr **ayagın almak**dadur
Bilmezin n'eyler gelüp her meclise rez duhteri (G:484/4)

Ayağının tozu olmak: Bir başkasına kul köle olmak, onun her emrini yerine getirmek. (Kaya, 2011: s.74)
Eller **ayaguñ tozı olurlar**
Ol sâ`idüñ biz vasfını dirsek (G:248/2)

Ayağı yere basmamak: Sözlükte ''ayağı yere değmemek'' şeklinde geçen deyim; çok sevinmek, sevinçten hoplayıp zıplamak (Aksoy, 2015: s.600) anlamındadır.
Yire basmaz ayagı şevkinden olur şâd-mân
Görse hurşîd-i cemâlüñ ey kerem kânı güneş (K:4/35)

Ayak bağı olmak: Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Gül-sitân-ı cemâl-i cânânuñ
Oldı dil mürgınuñ **ayagına bag** (G:211/2)

Ayak basmak: Bir yere varmak. (Aksoy, 2015: s.600) Örnekleri için bkz: (G:182/1-G:288/5)
Kâşki **bassa kadem** mülk-i kerâmâta rakîb
Boynına Mansûr-veş takılsa bir muhkem resen (G:367/4)

Ayakta kalmak: Oturulan bir yerde oturacak yer kalmadığı için oturamamak; (yapı) yıkılmamak, çökmemek; (kişi) birçok acıya, sıkıntıya karşın gücünü yitirmemek; yardım görmemek, ilgilenilmemek; (işi) yarıda kalmak, sonuçlanmamak. (Uyanıker, 2006: s.137) Örnekleri için bkz: (G:157/2-G:163/2-G:183/4-G:261/4-G:268/4-G:406/1-G:17/3-G:446/2-G:476/4)
Yaşum birdür hevâ-yı zülf-i yâr ile habâb-âsâ
Anuñçün bezm-i gamda **kaldum ayakda** şarâb-âsâ (G:3/1)

Ayıbını yüzüne vurmak: Birinin kusurunu yüzüne söylemek. (http://www.tdk.gov.tr)

`Acebâ bu nekbet ü zillete bâ`is nedür diyü birbirine su'âl iderken "Elem tere ennehüm fi külli vâdin yehîmûn" hitâbı ile muhâtab "Ve ennehüm yakûlûne mâ lâ yef`alûn" töhmeti ile müttehem olup **`aybları yüzlerine urıldı**. (D/s:1)

Ayrı düşmek: Birbirinden uzakta kalmak; *mec.* uyuşmamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:4/9)
Ben andan **düşeli ayru** yüzüm saru tenüm sayru
Haber-dâr olsa ol meh-rû benüm bârî bu hâlümden (G:312/2)

Ayyuka çıkmak: Sesi çok yükselmek; dedikodu herkesçe duyulmak, yayılmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:389/1-G:432/3-G:490/3)
Her gice halka görinür encüm gibi benüm
**`Ayyûka çıkdı** sûz-ı derûnum `alev `alev (G:382/3)

B
Bağrını delmek: İçine işlemek, çok dokunmak, çok dertlenmesine yol açmak. (Aksoy, 2015: s.611) Örnekleri için bkz: (K:2/24-K:10/25)
Delüpdür bagrumı gamzeñ meger tîr-i kazâdur bu
Beni bîmâr ider çeşmüñ `aceb `ayn-ı `anâdur bu (G:379/1)

Bahtı kara: İşleri hep ters giden, talihi kötü. (Aksoy, 2015: s.611) Örnekleri için bkz: (TKB:1/2/2-MAŞ:1/3/2-K:2/14-G:12/5-G:130/3-G:157/4-G:190/3)
Gördi kim cellâd-ı gam öldürdi ben dil-hasteyi
Kara bahtum gibi mâtem geydi ol nûr-ı İlâh (G:395/2)

Baş açık: Telaş dolayısıyla, giyilecek şeyleri giymeden, perişan kılıkta, (Aksoy, 2015: s.616) bir suç işleyen kişinin, kendisini bağışlamak salahiyetine sahip olan kişinin huzuruna, kefen giyip yalınayak, başı açık gitmesi. (Gölpınarlı, 2004: s.44) Örnekleri için bkz: (G:5/5)
Kazıtdum kaşumı tavk eyledüm gîsûñı boynumda
Efendi **baş açık** abdâluñam ben de kalender-vâr (G:72/5)

Başa çıkmak: Sözlükte ''ortaya çıkmak'' şeklinde geçen deyim; meydana çıkmak, belli olmak, ortada kendini göstermek (Aksoy, 2015: s.966) anlamındadır.
Ey Ziyâ'î **yakası açılmaduk söz**dür bu kim
Başa çıkmaz gül gibi **çâk-ı girîbân itmeyen** (G:338/5)

Baş eğmek: Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek. (Aksoy, 2015: s.618)
Ol şeh-i hûbân rakîbe kulluk eylermiş görüñ
Serv-i âzâde ne lâyıkdur pelîde **baş ege** (G:412/3)

Başı için: Çok sevilen, değerli bir kişi ortaya konarak yapılan ant veya yalvarma sözü. (http://www.tdk.gov.tr)
Başuñ içün koma ayakda elüm tut serverâ
Rûzgâr itdi beni kış günlerinde teng-dest (G:17/1)

Başından aşmak: Sözlükte ''işi başından aşmak'' şeklinde geçen deyim; aşkın olmak, işi pek çok olmak, yoğun iş içinde bunalmak (Aksoy, 2015: s.886) anlamındadır. Beyitlerde ''başındaki dert pek çok olmak'' anlamında kullanılmıştır.
Başumdan aşdı mihnetler **geçüpdür câna** hasretler
Kime kılam şikâyetler göñülden bu melâlümden (G:312/3)

Ey dürr-i girân-mâye kenâr olmadı rûzı
Deryâ-yı gamuñ gerçi **başumdan aşayazdı** (G:460/2)

Başında tac edinmek: Sözlükte ‘’baş tacı etmek’’ şeklinde geçen deyim; çok değer verip üstün saygı göstermek (Aksoy, 2015: s.628) anlamındadır.
Ziyâ’î baş açık dîvânedür sahrâ-yı `aşkuñda
Başında tâc idinmez âşiyân-ı mürgı Kays-âsâ (G:5/5)

Başını ortaya koymak: Bir işe girişirken ölümü göze almak. (http://www.tdk.gov.tr)
Başın ortaya kor surâhî müdâm
Ki kıla mest ahâlî-i bezmi (G:444/2)

Başını taşa vurmak: Fırsatı bir daha ele geçiremeyeceği yada çaresiz kaldığı için çok üzülüp dövünmek. (Aksoy, 2015: s.625)
Geh taşı başa gehî **başumı taşa ururın**
Ya`ni **dîvâne**-misâl **oldı** gõñül derdinden (K:9/8)

Baş kaldırmak: Buyruğa, yönetime karşı gelmek, ayaklanmak, kafa tutmak. (Aksoy, 2015: s.627) Örnekleri için bkz: (K:4/26)
Şimdi **baş kaldırup** a`dâ çü habâb-ı deryâ
Çıkdılar karaya **yol virdi** bu ahker deryâ (K:1/24)

Baş koşmak: Bir işi başarmak için özveriyle çalışmak (Aksoy, 2015: s.627), canla başla bir işin üzerine düşmek, komutan olarak atamak (Gülüm, 2013: s.92), baş başa vermek, fikir birliği yapmak; yarış etmek; ileri sürmek, şart koşmak (Uyanıker, 2006: s.162) anlamındadır.
Baş koşaldan **başı üzre** bend-i zülf-i yâr ile
Oldı zâhir **kıpkızıl dîvâne** yelken takyesi (G:457/2)

Baştan ayağa: Baştan aşağı, tamamiyle, hepsi, baştan sona kadar. (Aksoy, 2015: s.628) Örnekleri için bkz: (G:177/3)
Koynuma gir esirge kuzucagum
Bedenüm **başdan ayaga** beredür (G:133/3)

Baştan çıkmak: Ahlakı bozulmak, doğru yoldan ayrılıp uygunsuz işlere yönelmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (TCB:1/4/4-MHM:1/4/2)
`Aceb midür **çıkarsam** `âkıbet `aklum gibi **başdan**
Şikâyet baht-ı şûmumdan meded hâl-i müşevveşden (G:311/1)

Başum üzre: Sözlükte ‘’başımla beraber , baş üstüne’’ şeklinde geçen deyim; ne emrederseniz yaparım, buyruğunuzu yerine getiririm, saygı ve memnuniyetle karşılarım (Aksoy, 2015: s.629) anlamındadır.
Şâh-ı `aşkam virilür baña gam u gussa harâc
Başum üzre `alev-i âteş-i âh altun tâc (G:44/1)

Baş üstünde tutmak: Çok iyi ağırlamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Her ne hıdmet buyurursañ **başı üstinde tutar**
Müstehak oldı hakîkatde çok ikrâma kalem (K:6/22)

Bayram etmek: Çok sevinmek. (Aksoy, 2015: s.630)
Sen mehi görmiş Ziyâ’î anda **bayrâm eylemiş**

Varsa `ayb itme benüm kıblem musallâ seyrine (G:391/5)

Bela getirmek: Kötülüğe, felakete uğratmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Kar yagar sanma cihâna niçe zenbûr-ı sefîd
Hâsılı bal yirine **getürür** oldı **belâ** (K:2/5)

Belaya uğramak: Sözlükte ‘’belaya çatmak’’ şeklinde geçen deyim; beklenmeyen bir bela ile karşılaşmak (Aksoy, 2015: s.631) anlamındadır.
Bir **belâya ugramış** bir **derde düşmiş** derd-mend
Kullarına zulmi çok hünkâra **düşmişdür göñül** (G:254/2)

Belini bükmek: Büyük üzüntü içinde bırakmak ve bir şey yapamaz duruma getirmek. (Aksoy, 2015: s.632) Örnekleri için bkz: (K:5/15-G:6/3-G:231/3-G:283/2)
Bilüm bükdi gamuñ pîr eyledi hey nev-cevânum gel
Hırâmuñ birle hurrem kıl benüm serv-i revânum gel (G:252/1)

Benzi sararmak: Yüzünün rengi solmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:216/5)
Beñzi sarardı berg-i hazân-veş Ziyâ’înüñ
Kaluñ esen ki gitdi o bâd-ı sabâ ile (G:410/5)

Boynunu vurmak: Başını keserek öldürmek. (http://www.tdk.gov.tr) (Aksoy, 2015:660)
Ziyâ’înüñ efendi **boynın ur** şevkin ziyâd eyle
Ziyâsı şem`üñ artukdur kesince boynını mikrâz (G:203/5)

Burnu ucu göğe erişmek: Sözlükte ‘’burnu büyümek, burnu havada (olmak), burnu Kaf dağında olmak’’ şeklinde geçen deyim; kibirlenmek, büyüklenmek, herkese yukarıdan bakmak, kibirli olmak (Aksoy, 2015: s.665) anlamındadır.
Ma`rifet râyihasın tuymaz olur bir miskîn
Kibr ile **burnı ucı göge irişür** her ân (K:7/10)

C

Can atmak: Şiddetle arzu etmek, çok istemek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:439/2)
Eger bir bûseñe cânın dilerseñ **cân atar** cânâ
Ziyâ’î dahı `âkil kişidür ma`kûle kâ’ildür (G:138/5)

Can bulmak: Dirilmek, canlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:297/3)
Rûy-ı sıhhat görür ol haste geh yanaguñ öper
Tâze **cân bulur** o bîmâr geh tudaguñ öper (G:89/1)

Canı ağzına gelmek: Büyük bir tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak; aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (MFvMT:26/1)
Menâl-i kaddümi bâd-ı fenâ ditretdi hem çü teb
Gelür cân agzuma ol dem ol yâr ile leb-ber-leb
Derûn-ı dilden olınca seher virdüm budur her şeb
“Cevânlık `âlemi gitdi ne vaktin togrılam yâ Rab
Egildüm bâr-ı `aşk-ı yâr kaddüm bükdi pîr itdi” (MHM:4/4)

Canı çıkmak: Çok yorulmak veya çok zorluk çekmek; ölmek; çok yıpranmak; zarar etmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:141/1-G:243/1-G:299/3-G:477/4)
Bu gice `ahd kıldı seyre çıka

Çıkdı cânum çıkınca ol meh-rû (G:383/4)

Canı gitmek: Özen gösterilen, çok sevilen bir şeye zarar gelecek diye kaygılanmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Yine cândan sevgilü ol şâh-ı hûbânum gider
Bir yaña **cânum gider** bir yaña cânânum gider (G:106/1)

Canına geçmek (işlemek veya kâr etmek): Çok etkilemek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:312/3-G:390/1-KT:12/1)
Râh-ı mahabbetüñde dil zahmetin sorarsañ
Gam **cânuma geçüpdür** ammâ geçen belürmez (G:175/2)

Cânuma kâr itdi gam cânânum incinmiş gibi
Kulına ol zulmi çok sultânum incinmiş gibi (G:479/1)

Canına kastetmek: İntihara kalkışmak, birini öldürmeye hazırlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:275/4-G:321/1)
Göñlüm aldı cânuma kasd itdi bed-nâm eyledi
Kim bilür şimden girü cevr idici n'eyler baña (G:18/4)

Canına minnet: Bu, onun arayıp da bulamadığı şeydir. Onu büyük gönül borcuyla karşılar. Dünden razı (Aksoy, 2015: s.674) seve seve kabul eder.
Dil-berüñ derd ü gamı **cânumuza minnet**dür
Vâmıka sorsañ olur `işve-i `Azrâ ma`zûr (G:108/4)

Canından usanmak: Çektiği sıkıntı yüzünden artık yaşamayı istemeyecek duruma gelmek. (Aksoy, 2015:674) Örnekleri için bkz: (K:9/5-G:121/2-G:146/2-G:340/3-G:357/1)
Benüm ser-pençe-i muhtelle **çâk oldı girîbânum**
Usandum tatlu **cânumdan** benüm ey mâh-ı tâbânum (TCB:1/1)

Dil-i âşüfteyi mehcûr kıldı yine ol hûrî
Yine **cândan usandurdı** o meh cevr ile mehcûrı (G:493/1)

Canını acıtmak: Birine acı vermek. (http://www.tdk.gov.tr)
Şöyle **acıtdı** bugün **cânumızı** kahr-ı felek
Agladı hâlümüze ebr acıdı her deryâ (K:1/34)

Canını almak: Öldürmek; canını verdirecek kadar memnun etmek; sıkıntıya sokmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:120/1-G:265/4-G:288/1-G:408/2)
Alup gitdi metâ`-ı sabr u fikr ü `akl u idrâki
Ziyâ'î bilmem ol cevvâr **cânum almak** ister mi (G:473/5)

Canının derdine düşmek: Ölüm korkusuna kapılmak; canından başka bir şey düşünemeyecek kadar sıkıntıda olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Ey tabîb-i dil ü **cân derdüñe düşdüm** gitdüm
Şerbet-i la`lüñ olur baña ger olursa `ilâc (G:44/4)

Canını vermek: Bir şey uğrunda kendini feda etmek; hiçbir şey esirgememek; birine ve bir şeye çok düşkün olmak, çok sevmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Ol hüsn-i cemâli göricek **göñlümi virdüm**
Cânum da **virürdüm** anı ger bir dahı görsem (G:294/4)

Canını yakmak: Acı verecek bir biçimde cezalandırmak; bir kimseyi çok sıkıntı ve zarara sokmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:122/4)
Şevk-i ruhuñ **yakar** ser-i kûyuñda **cânumı**
Hayr itdi yakdı kûşe-i meclisde bir çerâg (G:210/3)

Can kulağıyla işitmek: Sözlükte ''can kulağıyla dinlemek'' şeklinde geçen deyim; büyük bir dikkatle, iyi kavramaya çalışarak dinlemek (Aksoy, 2015: s.677) anlamındadır.
Gelürseñ öldügümde kabrüm üstine benüm cânum
Mukadderdür **işitmeñ cân kulagıyla** bu efgânum (TCB:1/1/7)

Can vermek: Ölmek; ruha güç vermek; canlanmasına yol açmak; bir şeyi çok istemek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:37/5-G:49/2-G:60/2-G:71/3-G:73/4-G:80/2-G:120/3-G:128/3-G:201/2-G:209/3-G:263/4-G:269/3-G:271/4-G:295/2-G:316/5-G:332/2-G:337/1-G:350/7-G:356/5-G:361/4-G:366/3-G:377/2-G:385/1-G:393/4-G:414/3-G:417/1-G:442/8-G:452/4-G:482/4-T:12/1-MHM:2/2/1)
Ten-i zerdümde görüp `illet-i `aşkı didi yâr
`İllet ile dirilen mihnet ile **cân virür** (G:70/2)

Cefa çekmek (görmek): Eziyet çekmek, zulüm görmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:94/2-G:203/4-G:232/4-G:235/4-G:245/3-G:311/2-MAM:5/1)
`Aceb derd ü belâ çekdüm `aceb cevr ü **cefâ çekdüm**
Niçe bî-rahm dil-berden niçe bî-mihr meh-veşden (G:311/2)

Ciğerini delmek: Acıklı bir durum, kişiyi dayanılmaz bir üzüntü içinde bırakmak. (Aksoy, 2015:682)
Kanın içdi **cigerin deldi** dilüñ gamze-i yâr
Acısam n'ola birâder cigerüm kanumdur (G:123/4)

Ciğer kebap (etmek, olmak): Büyük bir acıya uğramak, bir acıdan içi yanıyor gibi olmak. (Aksoy, 2015: s.682) Örnekleri için bkz: (G:20/4-G:60/1-G:287/1)
İtsem ziyâfet ol şeh-i `âlî-cenâbumı
Pergâle-i **cigerden iderdüm kebâbumı** (G:491/1)

Ç
Çekip çevirmek: Çeki düzen vermek, bir hâle yola koymak, yönetmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:13/3)
Mevc-i deryâyı **çeküben çevirür** bâd-ı seher
Ki niçün **yol vire** a`dâya bu kem-ter deryâ (K:1/26)

D
Dağa (dağlara) düşmek: Büyük bir üzüntü dolayısıyla insanlardan kaçıp ıssız, kırsal yerlerde dolaşır olmak. (Aksoy, 2015: s.702) Örnekleri için bkz: (G:169/5-G:486/2)
Derdüñ ile **taglara düşsem** gerek didüm şehâ
Yüri hey Mecnûn didi ol saçları Leylâ baña (G:4/1)

Dâmenini Tutmak: Sözlükte ''eteğini tutmak, eteğine yapışmak'' şeklinde geçen deyim; yardım istemek, birinin koruyuculuğu altına girmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Benüm âlıyla **kanum dökdi** la`l-i gevher-efşânuñ
Tutam Hakk kâdî oldukda yarın mahşerde **dâmânuñ** (TCB:1/5/3)

Defteri dürülmek: Ölmek; öldürülmek; görevine son verilerek bir yerden uzaklaştırılmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Didi çün gördi `ömri âhir olmış
Dürüldi defter-i `ömrüm meded hây (T:2/2)

Dehşet vermek: Sözlükte ‘’dehşet saçmak’’ şeklinde geçen deyim; ortalığa korku vermek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Hallâkına müsebbih idi zümre-i tuyûr
Dehşet virürdi halk-ı cihâna sadâ-yı mürg-ı seher (K:3/7)

Derde (dertlere) düşmek: Sorunla karşılaşmak; *mec.* hastalanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:254/2)
Bir devâsız **derde düşmiş**dür Ziyâ’î derd-mend
Ey dil-i haste yüri sen kendü dermânuñ gözet (G:35/5)

Derde uğramak: Sözlükte ‘’derde düçar olmak’’ şeklinde geçen deyim; kötü bir duruma düşmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Ugrasun bir **derde** ol zâlim Ziyâ’îden beter
Aldı çün `akl u dil ü sabrı ne ister cândan (G:323/5)

Derdini çekmek: Üzüntüsüne katlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:39/5-G:340/4-G:397/3-G:399/4)
Güzeller **derdini çekmek**dedür dermânı her derdüñ
Baña keşf eyledi seyrümde bu sırrı Ebû Derdâ (G:1/4)

Derdini dökmek: Derdini, sıkıntılarını ayrıntılı olarak anlatmak, dile getirmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:2/15)
Ehl-i derde hâlüm aglardum **dökerdüm derdümi**
Korkarın hazz itmeye yârân igen bârândan (G:323/4)

Derûnunu yakmak: Sözlükte ‘’içini yakmak’’ şeklinde geçen deyim; çok üzülmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Yakdı derûnum âteş-i firkat Ziyâ’iyâ
Âhum degül sipihre duhânum çıkar gider (G:141/5)

Dest-gîr olmak: Elinden tutmak, birine arka çıkmak, himaye etmek, yardımcı olmak. (Sefercioğlu, 2010: s.177)
Dest-gîr ol baña gel ey sanem-i sengîn-dil
Ki **taş altında kalupdur** bu zamân **iki elüm** (G:282/3)

Dil dökmek: Kandırmak, inandırmak veya yararlanmak için tatlı sözler söylemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Dil döker aña niçe nehr-i `azîm ey server
Yohsa olmazdı iki yüzlü dil-âver deryâ (K:1/29)

Dil uzatmak: Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (MHM:3/3/3-G:10/5-G:209/3)
Dil uzatsa `aceb mi sûsen-vâr
Tab`-ı rûşen-nihâda münkirler (KT:20/1)

Divane olmak: Bir kimseyi, bir şeyi çıldırasıya sevmek. (Aksoy, 2015: s.709) Örnekleri için bkz: (K:9/8-MHM:4/2/1-G:150/5-G:310/2-G:492/4)
Taga düşüp yâr olam vahşîlere Mecnûn-sıfat
Hasretüñle **oluram dîvâne** görmezsem seni (G:486/2)

Dünya başına zindan olmak: Sözlükte ''dünya gözüne zindan olmak'' şeklinde geçen deyim; büyük bir karamsarlık ve umutsuzluk içine düşmek (Aksoy, 2015: s.739) anlamındadır.
Beni acuñ ki **cihân başuma zindân olmış**
Kanı ol seyr-i sahârî kanı gül-geşt-i çemen (K:9/10)

Dünya gözüne dar olmak: Sözlükte ''dünya başına dar olmak (gelmek)'' şeklinde geçen deyim; çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Sahn-ı **dünyâ gözüme dar oldı** derd-i yâr ile
Hak dimişlerdür "izâ câe'l-kazâ zâka'l-fezâ" (G:4/2)

Dünyayı başına dar etmek: Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Hışm-ı çeşmüñ cânumı ey yâr bîmâr eylemiş
Başuma bu dâr-ı **dünyâyı** benüm **dar eylemiş** (G:197/1)

Dünyayı tutmak: Çok yayılmak, her yere dağılmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Nûh ömrin dilerin vire saña ol Bâkî
Tuta mâdâm ki **dünyâyı** ser-â-ser deryâ (K:1/40)

Ruhuñ vasfındaki şi`rüm ser-â-ser **dehri tutmışdur**
Vilâyet Şeyh Sa`dînüñ Gül-istânıyla tolmışdur (G:88/5)

Ey Ziyâ'î **tutdı** ebyâtum **cihânı** ser-be-ser
Ehl-i beytümdür hakikatde bu dehr-i pîrezen (G:367/5)

E

El almak: Tarikatlarda bir mürit, mürşidinden, başkalarına yol gösterme iznini almak; bir sanatı yapmak için ustanın iznini almak; kâğıt oyunlarında karşı tarafın oynadığı kâğıdın daha önemlisini oynayarak üstünlük sağlamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Rindler pîr-i mugândan hep **el aldılar** bugün
Mest ü bed-nâm oldılar devlet baña **el virmedi** (G:446/4)

El arkası yerde: "Tarama Sözlüğü'nde bu deyim için "Pes demek, aczini göstermek." (Tarama Sözlüğü 1983: 80) anlamı verilmiştir. Mehmet Ali Tanyeri'nin hazırladığı, Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler adlı eserde de Tarama Sözlüğü'nde dile getirilen anlama yakın bir biçimde "Pes demek, aczini itiraf etmek" (Tanyeri 1999: 96) manası verilmiştir. Halil İbrahim Yakar, Gelibolulu Sun'î Divanı'nda "El arkasını yere koy-": "pes etmek", "karşı tarafın üstünlüğünü kabul etmek" (Yakar 2009: 31) şeklinde bu deyimi anlamlandırmıştır.'' (Demirkazık, 2013: s.621-622)
Bi'z-zarûrî didük **el arkası yirde** çün kim
Puşt olanlar geçinür n'eyleyeyüm puştî-bân (K:7/8)

El çekmek: Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek, vazgeçmek, el etek çekmek, el etek silkmek. (Aksoy, 2015: s.749)
Ayaklarda anuñçün **kalmışam** kim ol ser-i hûbân
Vefâdan **el çeker el virmez** ellerle gezer tenhâ (G.17/3)

Elden gitmek: Bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Devlet **el virüp** iderdüm merhabâ dil-dâr ile
Gitdi elden devletüm gör n'eyledi devr-i zamân (G:354/2)

Ele almak: Bir şey üzerinde çalışmaya, uğraşmaya başlamak; kötü yanlarını belirterek eleştirmek; bir kimseyi iyice dövmek. (Aksoy, 2015: s.752) Örnekleri için bkz: (K:2/11-G:446/5)
Dil ü cân u ten efendi saña kurbân olsun
Tek rakîbüñ dil-i nâ-pâkin **ele almayıgör** (G:163/3)

Ele girmek: Sözlükte ''ele geçmek'' şeklinde geçen deyim; yakalanmak, elde edilmek (Aksoy, 2015: s.752) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (K:1/5-K:10/2)
Mısr içre bunuñ gibi şeker-leb **ele girmez**
Hîç böyle güzel mülket-i Ken`ânda bulınmaz (G:176/2)

Eli erişmemek: Sözlükte ''eli ermemek, eli değmemek'' şeklinde geçen deyim; bir işi yapmaya vakit bulamamak; uzakta olduğundan yetişememek (Aksoy, 2015: s.756) anlamındadır.
Elüm irişmedi ol zülfe yüzin görmedüm âh
Kadre kâdir degülem bir yaña bayrâmum yok (G:219/2)

Eli ermek: Yapabilmek, ulaşabilmek; bir işi yapmak için zaman bulabilmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Rîsmân-ı ümîd **ele girmez**
Bir sebeb yok **el ire** âsiyâba (K:10/2)

Eline düşmek: Kendisine hıncı bulunan birinin egemenliği altına girmek; ele geçmek. (Aksoy, 2015: s.759) yakalanmak; elde edilmek (Aksoy, 2015: s.752) zalim birinin buyruğu altına girmek.
Çok **çekdi çevirdi** anı ol kaşı kemânum
Cevvâr **eline düşdi** göñül eyle olur yâ (G:13/3)

Eli taş altında kalmak: Zorda kalmak, zarurete düsmek, ihtiyaç içinde kalmak. (Uyanıker, 2006: s.240) Örnekleri için bkz: (K:9/9-TKB:1/3/7-G:282/3)
İki eli taşuñ altında kaldı Ferhâduñ
Terahhum itmedi Şîrîn gelüp yazuklar aña (G:28/4)

Eli uzun: Fırsat buldukça öteberi aşıran. (Aksoy, 2015: s.761)
Merhabâ itmek içün ança du`âlar kıldum
Şâyed idem **el uzunlugını** şâhâ kes elüm (G:296/4)

El uzatmak: Dokunmaya, almaya kalkışmak; yardım etmek. (Aksoy, 2015: s.765) Örnekleri için bkz: (MHM:1/5/1)
Kahr ile kanı dökülsün lebüñe kasd idenüñ
Zülfüñe **el uzada** zulm ile ber-dâr olsun (G:326/3)

El üstünde tutmak: Bir kimseye veya bir şeye çok saygı ve sevgi göstermek, çok değer vermek. (Aksoy, 2015: s.765) Örnekleri için bkz: (G:269/1-G:378/5-G:483/4)
`Aceb mi `ârif **el üstinde tutsa** esrârı
Anuñla seyr ider ey dil hayâl-i dil-dârı (G:433/1)

El vermek: Yardım etmek; tarikatlarda mürşit, bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermek; halk hekimliği ile uğraşan kimse bilgilerini bir başkasına öğretmek; kâğıt oyunlarında elde olan veya olmayan

sebeplerle oyun üstünlüğünü karşı tarafa bırakmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:97/4-G:446/4-G:446/5)
Merhabâsız yârdan **el çek** Ziyâ'î fârig ol
Devlet **el virince** sabr it bunda hikmet vardur (G:104/5)

El vermemek: Yardım etmemek, tarikatlarda mürşit, bir müride, başkalarına yol gösterme iznini vermemiş olmak, yetki vermemek, iskambil oyunlarında karşı tarafa oyun üstünlüğü tanımamak, bahtın, talihin kapalı olması, fırsat bulamamak, elverişsiz olmak, isteğine ulaşamamak. (Uyanıker, 2006: s.236) Örnekleri için bkz: (G:39/3-G:446/2)
El virmedi murâdumuz ol bî-vefâ habîb
Şâd itmedi mahabbeti bir merhabâ ile (G:410/4)

El vurmak: Sözlükte ''el basmak'' şeklinde geçen deyim; kutsal bir şey üzerine el koyarak yemin etmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Yâsemen şâhı ki yir yir suya tayanmış ola
Sûre-i Kevsere eyler **el urup** san ki yemîn (K:8/3)

El vurmamak: El sürmemek; dokunmamak, yapmaya başlamamak. (Aksoy, 2015: s.764)
Ben iderdüm kadd ü zülfini nigâruñ ta`rîf
Dahı **el urmamış** idi elif ü lâma kalem (K:6/10)

El yıkamak: El çekmek (Aksoy, 2015: s.766) yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek, vazgeçmek. (Aksoy, 2015: s.749) Örnekleri için bkz: (K:1/20-G:60/3-G:323/2)
Ben **el yudum** hayat suyından meded meded
Zulmetde kaldı çeşme-i hayvânum el-firâk (G:223/3)

Esen kalmak: Ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Beñzi sarardı berg-i hazân-veş Ziyâ'înüñ
Kaluñ esen ki gitdi o bâd-ı sabâ ile (G:410/5)

Ettiğini bulmak (çekmek): Yaptığı kötü davranışın karşılığını görmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Bulursın sen de bir gün hep baña **itdüklerüñ** katlin
Bugün nâr-ı firâkuñla beni sensin **helâk iden** (TCB:1/6/6)

Ezber etmek: Ezberleyerek akılda tutmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Sûre-i Nûrı yazar eflâke her gün âfitâb
Ezber eyler gûyiyâ âyât-ı Furkânı güneş (K:4/25)

F

Fark etmek: Bir şeyin var olduğunu anlamak, sezmek, farkına varmak; bir şey eskisinden farklı duruma gelmek. (Aksoy, 2015: s.779) Örnekleri için bkz: (G:495/4)
Vasl ile firkati **fark itmiş** işitdüm agyâr
Bilsem âyâ ki neden eyledi nâdân galat (G:204/3)

Feda etmek: Kıymak, gözden çıkarmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Cân-garîz oldugına bakmayup **itdiler fedâ**
Yûsuf-ı Mısra seni şâhum birâder sandılar (G:115/4)

Feda olmak: Uğrunda yok olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Hikmet nedür ki yoluña **olmak** diler **fedâ**

Mülk-i vücûdum içre bugün cân revân iken (G:345/3)

Ferdaya salmak: Bir iş ya da bir şeyi ileriki bir tarihe atmak, geciktirmek, gelecekte bir zamana bırakmak, ertelemek. (Uyanıker, 2006: s.251) Örnekleri için bkz: (G:438/5)
Beni **ferdâya salup** derdümi arturdı habîb
Cânuma eyledi te'sîr bu ferdâ derdâ (G:9/4)

Feryat etmek: Yüksek sesle haykırmak, *mec.* büyük bir yokluk, zarar ve sıkıntı içinde bulunmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:8/11-K:11/16-TCB:1/3/7-G:51/3-G:73/3-G:188/3-G:226/4-G:264/5-G:278/3-G:301/1-G:301/2)
Bezm-i gamda n'ola `uşşâkuñ **iderse feryâd**
Meclis içre yaraşur olsa hoş âvân eyler (G:159/4)

Fırsat bulmak: Uygun, elverişli zaman bulmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Tâkatüm tâk olur görmeyeli hâk-i derüñ
Derüñi mesken ideyin **bulur** isem **fırsat** (G:33/3)

Figan etmek: Bağırarak ağlamak, inlemek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:7/26-G:138/2-G:178/3-G:187/2-G:188/3-G:208/3-G:364/4-KT:27/2)
Gice yâd-ı lebüñle eşk-i çeşmüm erguvân itdüm
Seher gül-ruhlaruñ gördüm hezâr âh u **figân itdüm** (G:273/1)

Firar etmek: Kaçmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Dutalum kim **bilüm** yâ gibi **bükdüñ** ey kemân-ebrû
Niçün yâ ok gibi ta`cîl ile benden **firâr itdüñ** (G:231/3)

G
Gam çekmek: Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:496/5)
Agyâr bî-huzûr ise **gam**uñı **çekme**den
Cevr ü cefâñı pâdişehüm sen de kıl baña (G:10/2)

Gelip geçmek: Bir yerden geçmek; bir makam, bir yer vb.nde kısa bir süre bulunmak; kısa bir süre etkin olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Gitdi yâr irdi dem-i firkat esîr itdi beni
Nâzenîn `ömr **gelüp geçdi** irişdi ecelüm (G:292/3)

Göğsünü (sinesini) dövmek: Hayıflanmak, yazıklanmak. (Kaya, 2011: s.91) Örnekleri için bkz: (K:11/24)
Üzerinden yine **yol vir**dügiçün a`dâya
Dest-i bâd ile **dögüp gögsini** iñler deryâ (K:1/3)

Gömgök deli: İleri derecede delilik. (Demir, 2015: s.73) Örnekleri için bkz: (G:304/5)
O servüñ zülfi zencîrin görelden bâg-ı `âlemde
Olupdur **kıpkızıl dîvâne** gül **gömgök delü** sûsen (G:346/2)

Gönlü akmak: Birine, bir şeye karşı güçlü bir sevgi duymak, gönlü ilişmek. (Aksoy, 2015: s.799)
Şi`rümüñ bahrına tañ mı su gibi **aksa göñül**
Kulzüm-i lutf-ı latîf oldı bu bihter deryâ (K:1/37)

Gönlü bulanmak: Kusacak gibi olmak, midesi bulanmak, içine bir tasa ve üzüntü çökmek, mec. kuşkulanmak. (http://www.tdk.gov.tr) (Aksoy, 2015: s.799)

Bu yakalarda seni seyr ideli düşmenden
Göñli bulanmadı olmadı mükedder deryâ (K:1/18)

Gönlü düşmek: Aşık olmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:254/1-G:254/2-G:254/4-G:254/5)
Dirmiş rakîb **göñli düşer** baña dil-berüñ
Va'llâhi ibtidâ başına bir hacer düşer (G:110/5)

Gönlünden geçirmek (geçmek): İçinden bir şey yapmayı yada bir şeyin olmasını istemek, aklından geçirmek. (Aksoy, 2015: s.800)
Senün **kurbânuñ olmak** ey kaşı yâ **geçdi göñlümden**
Hedef olmak hadeng-i gamzeñe devlet nişânıdur (G:81/8)

Gönlüne girmek: Kalbine girmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:1/9)
Göñline girdi Ziyâ'î taş bagırlu dil-berüñ
Şâh-bâz-ı evc-i ma`nâ taşda yapdı âşiyân (G:351/5)

Gönül (gönlünü) almak: Sevindirmek, kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Zâhidâ **göñlüm alursa** o melek ta`n itme
Beni hâlümde ko var git seni şeytân alsun (G:359/3)

Gönül bağlamak (dil bağlamak): Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Ey Ziyâ'î niçe bir `âleme **rüsvây olasın**
Zülfi zencîrine **dil baglama** dîvâne misin (G:315/5)

Gönül vermek: Sevmek, âşık olmak; bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğinmek, meyletmek; düşkün olmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:13/1)
Ve aña **göñül virüp** meyl idene câzibesin izhâr ider. (D:s/3)

Gönül yıkmak: Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:121/3-G:252/3-G:356/1)
Bugün cevrüñle **göñlüm yıkduñ** aslâ virmedüñ sûret
Gamuñla ey sanem dil hânesi Eski Kilisâlık (G:215/2)

Göz değirmek (göz değdirmek): Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek. (Uyanıker, 2006: s.269)
Gonce tıflına meger **göz degirüpdür** nergis
Togru başın tutamaz hâli be-gâyet müşkil (G:259/6)

Gözden geçirmek: Okumak; niteliğini anlamak için bir şeyin her yanına bakmak, incelemek, muayene etmek; araç, motor vb.nin çalışıp çalışmadığını incelemek, denemek, denetlemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Mergûb olupdur elde sirişküm hikâyeti
Gözden geçürdüm anı hele ben de dostlar (G:148/3)

Göze almak: Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek. (http://www.tdk.gov.tr)
`Aynına almayan senüñ elemüñ
İtmedi `âlemin bu dünyânuñ (G:246/2)

Göz (gözünün) ucuyla bakmak: Fark ettirmeden gözlemek, belli etmemeye çalışarak başını çevirmeden yandan bakmak. (http://www.tdk.gov.tr)
O **göz ucıyla bakışlar** o **kaşların çatmak**
Ol inciniş o sögüş âh o zâlim-âne `itâb (G:31/4)

Gözü (gözleri) açılmak: İyiyi kötüyü veya kendisine yarayanı ayırt eder duruma gelmek; uyanmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Sen gelelden **gözi açıldı** şehâ deryânuñ
Her habâbını bilür çeşm-i münevver deryâ (K:1/21)

Gözü (gözleri) kamaşmak: Güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak; *mec.* çok etkilenmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Gün yüzine bakdugumca **kamaşurdı gözlerüm**
Bakdugum demde olurdı eşk-i hûnînüm revân (G:354/3)

Hurşîd-i ruhuñ gördi **gözüm kamaşayazdı**
Cân sandı ten-i hastesini sarmaşayazdı (G:460/1)

Gözünü açmak: O yerde olduğunun farkına varmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Gözüñ aç bûstân-ı `âlemde
Nergis-âsâ bu hvâb -ı gafletden (TKB:1/4/7)

Gözünün üstünde kaşın var dememek: Birinin her davranışını hoş görmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Işıga kimse **gözüñ üzre kaşuñ var diyemez**
`Âlim olan çeker ammâ elem-i bî-pâyân (K:7/12)

Gözü uykuya varmak: Sözlükte ''gözünden uyku akmak'' şeklinde geçen deyim; çok uykusu geldiğinden gözleri kapanır gibi olmak (Aksoy, 2015: s.819) anlamındadır.
Çeşmi hayâli ile **gözüm uykuya varur**
Ey cân **gelürse üstüme** uyarıgör (G:128/4)

Gözü uyku yüzü görmemek: Sözlükte ''yüzü görmemek (rahat, uyku, dert…), gözüne uyku girmemek'' şeklinde geçen deyim; bu durumlardan uzak bulunmak (Aksoy, 2015: s.1134), uyuyamamış olmak (Aksoy, 2015: s.820) anlamındadır.
Umardum kim düşümde seyr idem âhû-yı Ken`ânı
Gözüm uyku yüzin görmez Ziyâ'înüñ figânından (G:310/5)

Göz yummamak: Hoşgörü ile karşılamamak; hiç uyumamak. (Aksoy, 2015: s.824)
Olalı göñlüm gibi âşüfte-i dil-dâr şem`
Subha dek **göz yummaz** olur tâ-seher bîdâr şem` (G:209/1)

Gurbet çekmek: Doğup yaşadığı yerleri özlemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Derdüñ ile göñül cânâ geh aglar geh güler
Nite kim **gurbet çeken** şeydâ geh aglar geh güler (G:85/1)

Gurbete (gurbet ele) düşmek: Aile ocağından uzak bir yere gitmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Diyâr-ı **gurbete düşdüm** gam u derd oldı yârânum
Bu fânî `âlem içre ne serâyum var ne dükkânum (TCB:1/1/1)

Günaha girmek: Davranışıyla, dince suç sayılan bir iş yapmak, günah işlemek. (Aksoy, 2015: s.826) Örnekleri için bkz: (G:299/4)
Didi vâ`iz **koynuña girmek** günâh inanmaduk
Hoş **günâha girmişüz** Estâgfuru'llâhü'l-`azîm (G:281/2)

Günahı (vebali) boynuna: Ben, sorumluluğu onun olan bir iş yapıyorum. Bu bir suç ise sorumlusu odur. (Aksoy, 2015: s.826) Örnekleri için bkz: (G:171/4-G:202/3)
Ka`be-i kûyuñ tavâf itmek hatâdur tîg ile
Hây kıblem ol **günâh** olsun rakîbüñ **boynına** (G:403/2)

Günden güne: Gün geçtikçe, git gide, her gün biraz daha. (Aksoy, 2015: s.827) Örnekleri için bkz: (K:4/21-TCB:1/8/6-KT:39/2)
Dilde **günden güne** artar mıydı bu `aşk u cünûn
Olmasa hüsni terakkîde o mâhuñ her ân (G:366/4)

Gün gibi ruşen (ağ): Sözlükte ''gün gibi aşikar'' şeklinde geçen deyim; açık, aşikar, belli, gün gibi belli (Dalkılıç, 2015: s.358) gizlenmesi ve saklanması mümkün olmayan (Taş, 2013: s.16) anlamındadır.
Kesilmez sâyesi gibi yanından ol mehüñ düşmen
Baña bir zerre mihri olmadugı **gün gibi rûşen** (G:346/1)

Bir `aceb sevdâya düşmişdür bugün ol yüzi mâh
Câmesini **gün gibi ag** iken itmişdür siyâh (G:395/1)

Gün görmek (görmemek): Bolluk, gönül rahatlığı, mutluluk içinde geçen günler yaşamak (yaşamamak). (Aksoy, 2015: s.828) Örnekleri için bkz: (K:4/36-G:17/4-G:133/2-KT:40/2)
Mihre bakdumsa `izâruñ terk idüp **gün görmeyem**
La`lüñi koyup mey içdümse **harâm olsun** baña (G:4/4)

Ey rakîb ol meh-i hurşîd-likânuñ bilürüz
Yüzini görmege geldüñ o kadar **gün göresin** (G:355/2)

H

Hâk ile yeksân etmek: Sözlükte ''yerle bir etmek'' şeklinde geçen deyim; yapıyı yıkıp yere indirmek (Aksoy, 2015: s.1117) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:286/2-G:350/8)
`Âkıbet tob-ı havâdis **hâk ile yeksân ider**
Kal`a-i derd ü belâya cismümi kıldum beden (G:367/3)

Hâl hatır (hâlini hatırını) sormak: Bir kimseye nasılsınız, ne durumdasınız anlamında nezaket sorusu yöneltmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:216/6-G:276/5-G:281/4)
Hâlin Ziyâ'înüñ ne **sorarsın** ki ol garîb
Ey mûmiyân gamuñla olupdur hayâl-i mahz (G:202/5)

Haram olmak: Bir şeyden gereği gibi yararlanamamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:4/4)
Terk idüp la`lüñ içersem bâde
Bezm-i `âlemde **harâm ola** baña (G:25/3)

Hasta düşmek: Hastalanmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Haste düşdüm hasret-i la`lüñle dün mey-hânede
Su yirine agzuma mey tamzurur pîr-i mugân (G:376/4)

Hatırına gelmek: Hatırlamak, aklına gelmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:324/2)
Mekteb-i gamda elif ögredicek üstâdum
Yâduma geldi belâdur o boyı şimşâdum (G:277/1)

Hatırından gitmemek: Sözlükte ''hatırından çıkmamak'' şeklinde geçen deyim; hatırında tutmak, aklından çıkmamak, aklında tutmak, unutmamak (Aksoy, 2015: s.846) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:335/5)
Kûyuña benzetdüm anı işidüp evsâfını
Şimdi **gitmez hâtırumdan** fikr-i firdevs-i berîn (G:375/2)

Hayran olmak (kalmak): Çok beğenmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:63/6-G:73/2-G:185/3-G:366/5-G:370/2-MAM:4/1)
Ne bilsün böyle **hayrân oldugum** yâr
Gamum bir vâkıf-ı esrâra söyleñ (G:239/4)

Hayrette (hayretler içinde) kalmak: Şaşakalmak, şaşırmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Sâgar-ı sahbâyı cânân ile leb-ber-leb görüp
Al kuşagına urup **hayretde kalmışdur** sebû (G:385/2)

Helak etmek: Öldürmek, ortadan kaldırmak; *mec.* aşırı derecede yormak, bitkin duruma getirmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:1/8-K:4/8-TCB:1/5/2-TCB:1/6/6-MHM:1/2/4-G:26/1-G:43/2-G:217/3-G:401/3-G:480/5)
Câm-ı hasret sunma hey âfet **helâk itdüñ** beni
Bu mahabbet meclisinüñ bâdesi kattâl olur (G:71/2)

Helak olmak: Yok olmak, ölmek; *mec.* yorulmak, bitkin duruma gelmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (TCB:1/1/6-TCB:1/2/4-G:1/7-G:24/3-G:125/4-G:439/1)
Helâk oldı Ziyâ'î hançer-i hicrân ile ey dil
Cefâ tîgin gidersün ol şeh-i gaddâra `arz eyle (G:401/5)

Heves etmek: Bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
"Eş'şebâbü şu`betün mine'l-cünûn" hasebince dîvânelügüm deminde ve mest-ânelügüm `âleminde `aşk u mahabbet `âlemine düşüp derd ü mihnet vâdîlerinde hayrân u ser-gerdân gezerken vuslat ümîdine **heves idüp** ol heves bâd-ı hevâ olup `ömr-i nâzenîn bâd-ı hevâ-âsâ gelüp gitdi. (D:s/2)

Hiçe saymak (indirgemek): Önemsememek, önem vermemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Rub`-ı meskûnı bütün bahş itseler eksükliye
Hîçe saymam bilürem kim yârı bilmem kandadur (G:114/4)

Hile kurmak: Sözlükte ''düzen kurmak'' şeklinde geçen deyim; işler duruma getirmek; düzenlemek; *mec.* hileye başvurmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:452/3)
Çeşmi harâmîdür işi hep tutma urmadur
Mu`tâdı dâm-ı kâkülinüñ **hîle kurma**dur (G:99/1)

Huzurun uçurmak: Sözlükte ''huzurunu kaçırmak'' şeklinde geçen deyim; tedirgin, rahatsız etmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Huzûruñ uçurur zâg u zagan gibi `avâm ey dil
Gözet vîrânı bûm ol taşrada seyrânı n'eylersin (G:374/3)

İ
İbret almak: Ders almak. (http://www.tdk.gov.tr)

`Âkılâne didi bir mecnûn anuñ târîhini
Ey dil-i dîvâne gâhî **`ibret al** Behlülden (T:10/2)

İçini dökmek: Derdini anlatmak, iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini bir bir anlatmak; ferahlamak, rahatlamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Ag iderken yüzini dökdi sefîd **içini** bâd
Zişt görinse bu dem pîre-zen-i dehr n'ola (K:2/4)

İkide bir (birde): Sık sık. (Aksoy, 2015: s.875) Örnekleri için bkz: (MAM:2/1)
İki nigâra baglanamaz m'ola bir göñül
Bu hâtıruma tolanur oldı ikide bir (G:149/3)

İki gözü iki çeşme: Sürekli ağlar durumda; sürekli ağlayan. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:437/4)
Gül-istân-ı belâda pâdişâhum
Akar her dem **iki çeşmüm iki `ayn** (G:320/3)

İki yaka ıssı gelmemek: Sözlükte ''iki yakası bir araya gelmemek'' şeklinde geçen deyim; geçim sıkıntısı çekmek, borçtan kurtulamamak (Aksoy, 2015:s.877) anlamındadır.
Umarın **olmaz idi iki yaka ıssı gelüp**
Sürmeseydi yüzini dergehüñe ger deryâ (K:1/13)

İşi Allah'a kalmak: Kimsenin kendisine yardım etmediği bir durumda, çaresiz kalmak. (Aksoy, 2015: s.886)
İşüm kaldı hemân şimdi kemâl-i lutf-ı **Settâra**
Za`îfem pâdişâhum kıyma igen ben günâh-kâra (TCB:1/2/6)

İyiliği dokunmak: Yararlı olmak, yararını görmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Agyâra seng-i `işveñi atmak neden gelür
Bir **iylügüñ tokınmadı** ey seng-dil baña (G:10/3)

K

Kadrini bilmek: Değerini bilmek, yararlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:181/6-G:340/5-G:374/5-G:478/3)
Kadrini bilmeze yâr oldı belâdur dil-ber
Bir belâ bu biz anuñ **kadrini bilsek** bilmez (G:181/6)

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:75/1-G:90/3-G:132/4-G:208/5-G:321/3-G:355/5-G:453/3-G:471/2-KT:39/1)
Baña râhm eylemezsin şimdi `âşık olasın katlin
Gam-ı hicrüñle **kan agladugum** bir demden añlarsın (G:360/2)

Kan dökmek: Ölüme yol açmak, cana kıymak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:1/25-TCB:1/5/3-G:13/4-G:98/3-G:179/1-G:245/2-G:294/1-G:326/3-G:359/4)
Dilâ gâfil gezersin sen bu der-bend-i mihnetde
Meger **kanlar döken** ol gamze-i fettânı bilmezsin (G:340/2)

Kanına girmek: Birini öldürmek yada öldürtmek; bir şeyi ziyan etmek. (Aksoy, 2015: s.905)
Ey kemân-ebrû okuñ gibi **geçersin cânuma**
Dem-be-dem ey yâr-ı hûnî **girme** bârî **kanuma** (G:390/1)

Kanlı yaş akıtmak: Sözlükte ‘’kanlı yaş (yaşlar) dökmek’’ şeklinde geçen deyim; büyük üzüntüyle ağlamak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Her demde **kanlu yâş akıdursın** Ziyâ’iyâ
Sabr eyle çünki böyle ider iktizâ kazâ (G:14/5)

Kan yutmak: Bir sebeple çok acı ve eziyet çekmek, derdini ve üzüntüsünü içine atıp gizlemek. (Sefercioğlu, 2010: s.187)
Bagrumuñ pergâlesi dil gül-şeninde lâledür
Her seher **kan yutdugum** derdüñle gûyâ jâledür (G:154/1)

Karalar bağlamak (giymek): Yas tutmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:452/5)
Tañ degüldür tâli`üm gibi **karalar geyse** yâr
Zulmeti çün çeşme-i hayvân idinmiş cây-gâh (G:395/5)

Kara topraga karmak: Ölmek, kara toprağa gömülmek. (Uyanıker, 2006: s.318)
Yele virse hevâ karârumuzı
Kara topraga karsa varumuzı (MSD:1/3/1)

Kaşlarını çatmak: Kızmak, öfkelenmek. (http://www.tdk.gov.tr)
O **göz ucıyla bakışlar** o **kaşların çatmak**
Ol inciniş o sögüş âh o zâlim-âne `itâb (G:31/4)

Nazar kıl hışm ile râ **kaşlaruñ çat** ey hilâl-ebrû
Göñül kesb-i safâ eyler ider cânum bu râdan haz (G:207/2)

Kendi hâline bırakmak: İlgilenmemek, karışmamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Belâ budur beni `aşkuñ **komayur kendü hâlümde**
Cihân zevk ü safâda ben günâh ile vebâlümde (TCB:1/4/3)

Baña ta`n eylemeñüz `âleme **rüsvây olsam**
Kendü hâlümde komaz derd ü gam u `aşk u cünûn (G:347/4)

Kendi kendinden gitmek: Sözlükte ‘’kendinden geçmek’’ şeklinde geçen deyim; bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak; bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak; uykuya dalmak, uyuyakalmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Ol kamer-ruh söylese **kalmazdı** cânumdan **ramak**
Kendü kendümden giderdüm gelse ol mahbûb-ı cân (G:354/5)

Kıpkızıl divane: Aşırı derecede deli çılgın. (Sefercioğlu, 2010: s.190) Örnekleri için bkz: (G:346/2-G:457/2)
Göreli ruhsâr-ı yârı **kıpkızıl dîvâne**yüz
Lâle gibi **daga düşdük** kûh-ı mihnet beklerüz (G:169/5)

Kış basmak: Kışın şiddetli soğukları başlamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:2/18)
Vefâda Rüstem iken Zâl-i dehri **kış basdı**
Harâmi gibi soyar berg-i bîdi bâd-ı şimâl (K:5/9)

Kış kıyamet: Yağmurlu, fırtınalı soğuk hava. (Aksoy, 2015: s.931)
Üzüldi berg-i şecer şimdi **kış kıyâmetdür**

Görüñ ki yevm-i yefürr oldı ma`nîde fi'l-hâl (K:5/8)

Kıyamet kopmak: Kıyamet günü gelmek; *mec.* bir yerde çok gürültü ve telaş olmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:107/2-G:332/4-G:393/3)
Mukarrer mi kalur bu derd ü mihnet böyle cânumda
Kıyâmet kopa şefkat gelmeye ol serv-i bâlâdan (G:357/2)

Kıyametler koparmak: Bir şeye çok kızarak bağırıp çağırmak, feryat etmek; aşırı gürültülere, kargaşaya yol açmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Dimeñ nev-restedür ol serv-i bâlâ
Kıyâmet koparur eyleñ temâşâ (KT:1/1)

Kıymetini bilmek: Önemini, değerini bilmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:240/7-G:241/5-G:272/2)
Ne **bilsün kıymetini** `âlem-i vasluñ bu `âlemde
Mukayyeddür saçuñ zencîrine dîvânedür Mecnûn (G:349/3)

Koynuna girmek: Biriyle yatıp sevişmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:1/1-G:17/2-G:133/3-G:299/4)
Hîle kurdum **koynına girmek** tedârik eyledüm
Duydı atası anası Âdem ü Havvâ hakı (G:452/3)

Kömür çiğner deli olmak: Delilerin kömürü bile çiğneyeceği düşünülerek karşısındakini hiçbir şeyden anlamaz sananlara karşı söylenir. (Beyzadeoğlu, 2006: s.12) Örnekleri için bkz: (KT:28/2)
Zâhidâ sen de **kömür çiyner deli** sanma beni
Bilürin küllî cehennem ahkerîdür ahkerî (K:11/31)

Kulağına girmemek: Söylenilen sözlere önem vermemek, söylenenleri anlamamak, benimsememek. (http://www.tdk.gov.tr)
Senüñ asla **kulagına girmez**
**Çıksa `ayyûka** `âşıkuñ âhı (G:490/3)

Kulak tutmak: Dinlemek, işitmek istemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Dimem ey sûfî saña `âşık olup dil-ber gör
Söz güherdür **kulaguñ tut** bir iki gevher gör (G:73/1)

Kul etmek: Kendine aşırı derecede bağlamak, boyun eğdirmek. (http://www.tdk.gov.tr)
`Arz idüp elif kaddin **kul itdi** beni cânân
"Men `allemeni harfen kadd sayyereni `abden" (G:373/3)

Kul olmak: Aşırı derecede bağlanmak, boyun eğmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:297/3)
Pâdişâh-ı `aşka **kul olalı** bu `âlemde biz
Mâlik-i mülk-i gamuz başka velâyet beklerüz (G:169/3)

Kulp takmak: Kusur, bahane bulmak. (Aksoy, 2015: s.945) Örnekleri için bkz: (MHM:3/1/3)
Kapuña öykündügiyçün **kulb takdı** çerhe mâh
Her gice encümle eyler nâr u nûr anı güneş (K:4/34)

Kulu kurbanı olmak: Bir kimseye karşı büyük bir saygı ve bağlılıkla fedakarlık yapmaya hazır olmak. (Aksoy, 2015: s.945)

Döne döne bezm-i cânâna kebâb olmak diler
Oldı ol Mirrîh çeşmüñ **kulı kurbânı** güneş (K:4/14)

Kuru efsane: Boş laf, bir işe yaramaz nasihat. (Sefercioğlu, 2010: s.163) Örnekleri için bkz: (G:137/7)
Gör mâcerâ-yı eşkümi ol âsitânede
Deryâyı añma kalma bu **kuru efsâne**de (G:405/1)

Kuru iftira (bühtan): Hiçbir dayanağı bulunmayan iftira. (Aksoy, 2015: s.946)
Ugraduñ bir **kurı bühtâna** yaşuñ akmakda
Yiridür gark ola ger bahr-ı sirişküñde zemîn (K:8/20)

L
Lazım gelmek (olmak): Gerekmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Müderrislik olaydı ger sakâl u taylasân ile
Keçi **lâzım gelirdi** kim diye tefsîr-i Keşşâfı (KT:56/2)

M
Mecnunluğu tutmak: Sözlükte ''deliliği tutmak'' şeklinde geçen deyim; delice davranmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Çıkup gitdüm mahalleñden Ziyâ'î gibi ey Leylâ
Yine **Mecnûnlugum tutmış** gibi **yabana çıkdum** ben (G:365/5)

Medet ummak (beklemek): Yardım beklemek. (http://www.tdk.gov.tr)
Girdâb-ı bahr-ı **derde düşüp** dil **meded umar**
Ol derd-mendi yâd ide yok mı bir âşinâ (G:29/3)

Mekân tutmak: Bir yere yerleşmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Hakka minnet kim yüzin gördi yine ashâb-ı `aşk
Mustafâ gâr-ı belâda gerçi **dutmışdı mekân** (G:341/3)

Mesken tutmak: Yerleşmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Seng-dil bir sanemüñ **derdini çekmek** gibidür
Böyle bir seng-i siyâh üzere **tutmak mesken** (K:9/4)

Meydana çıkmak: Ortaya çıkmak, belli olmak (bir durum), ortada kendini göstermek (biri). (Aksoy, 2015: s.966)
Bugün gam küştî-gîrin hâke saldum pây-mâl itdüm
Senüñ şevk-i mey-i `aşkuñla çün **meydâna çıkdum** ben (G:365/4)

Meydan almak: esk. Gelişmek, yayılmak, geniş ölçüde olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
`Arsa-i nazm Ziyâ'înüñ atı oynagıdur
Her kimüñ kim hüneri var ise **meydân alsun** (G:359/5)

Mihnet çekmek: Sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:11/7-G:311/5)
Saçuñ vasf itmede cânâ ne **mihnet**ler **çekilmişdür**
Beyâza çıkmada hattuñ ne zahmetler görilmişdür (G:77/1)

Murat almak: Dileğine kavuşmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (MAŞ:1/4/4-G:338/3-G:371/1)

Ne dünyâdan **murâd aldum** ne oldum tâlib-i `ukbâ
Ziyâ'î gibi dünyâmı vü `ukbâmı harâb itdüm (G:272/5)

N

Namus şişesini yere çalmak: Namus meselelerini hiçe saymak, umursamamak. (Gülüm, 2013: s.77)
Ziyâ'î zulmet-i gamda ne **kara günlere kaldum**
Döküldi **yüz suyı** ben **câm-ı nâmûsı yire çaldum** (MAŞ:1/4/1)

Ne hacet: Gereksiz, gerek yok. (http://www.tdk.gov.tr)
Ey Ziyâ'î şâh-ı hûbân oldugına ol sanem
Zülfi dâll ü hüsni şâhiddür **ne hâcet** söylemek (G:244/5)

Nispet etmek: Eşit tutmak, oranlamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:483/2)
Cinânı kûy-ı yâra **nisbet itme**
Be hey zâhid kusûrı var cinânuñ (G:243/4)

O

Ocağına su koymak: Sözlükte ''ocağını söndürmek, ocağına incir dikmek, ocağına darı ekmek'' şeklinde geçen deyim; birinin evini barkını dağıtmak, bir daha şenlenemez duruma getirmek, çoluk çocuğunu yok etmek (Aksoy, 2015: s.983) evini barkını yıkmak (Beyzadeoğlu, 2006: s.12) anlamındadır.
Su koyup ocagına düşmen-i dînüñ bârân
Umarın memleketin gark ide ekser deryâ (K:1/6)

Ö

Ölüp ölüp dirilmek: Çok sıkıntı, acı çekmek veya çok ağır hastalık geçirmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:299/2-G:332/3)
Âhir **ölüp dirilüp** bir **dirlik ıssı olmadum**
Bilmezin yohsa bu halk içmiş midür âb-ı hayât (KT:15/2)

Ömrü vefa etmemek: Bir sonuca ulaşmadan ölmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Didiler giderek ol cevri çok dil-ber cefâ itmez
Cefâya sabr iderdüm korkarın **`ömrüm vefâ itmez** (G:180/1)

P

Parmağında oynatmak: Birini kukla gibi kullanmak, ona istediğini yaptırmak. (Aksoy, 2015: s.1006)
Güzellikde tutalum mâhı bir **barmakda oynatduñ**
Gel ey hurşîd-i `âlem-bînüm olma hüsnüñe magrûr (G:134/4)

Parmakla gösterilmek: Çok ünlü bir kimse olmak. (Aksoy, 2015: s.1007) Örnekleri için bkz: (K:4/40)
Şehr halkı birbirine **gösterür barmagıla**
Sen hilâl itdüñ beni derdüñle beñzer ey melek (G:244/2)

Pay mal olmak: Sözlükte ''ayak altında kalmak'' şeklinde geçen deyim; çok gelinip geçilen yerde bulunmak; çevresince hor görülmek, kendisine karşı kötü davranılmak (Aksoy, 2015: s.600) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (K:8/23-MHM:1/4/2-G:177/3-G:476/4)
Ziyâ'î biz edânî-i zamâna **pây-mâl olduk**
Kemâl ile ma`ârif ehlin ancak zü-fünûn añlar (G:166/5)

R

Rağbet etmek (göstermek): İstemek, beğenmek, istekle karşılamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:340/5-KT:16/1)
Şâ`ir-i fâzıla bir **ragbet ider** kalmadı hîç
Ne `acebdür bu ki şâ`ir geçinür her nâdân (K:7/17)

Ramak kalmak: Bir şeyin olmasına çok az kalmak. (Baran, 2015: s.141) (Örnekleri için bkz: (G:343/3)
Ol kamer-ruh söylese **kalma**zdı cânumdan **ramak**
Kendü kendümden giderdüm gelse ol mahbûb-ı cân (G:354/5)

Rast gelmek: Karşılaşmak (biriyle); düşünülmediği halde kendisini bulmak (bir şey); isteğine uygun olmak (iş); hedefi bulmak (atılan şey). (Aksoy, 2015: s.1017) Örnekleri için bkz: (G:306/3-G:414/4-G:490/2-KT:25/2-KT:26/2)
Geldi fâlumda elif takdîre oldum muntazır
Rast geldüm togrusı yâruñ kad-i bâlâsına (G:431/2)

Renk etmek: Sözlükte ''renk vermek (katmak)'' şeklinde geçen deyim; çamaşır rengi solmak; neşe, canlılık veya değişiklik kazandırmak; açık etmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Mekr ider zülfüñ meger ey dil-ber-i Yûsuf-cemâl
Ehl-i şevke **renk ider** la`l-i ruh-ı rengînüñ al (G:266/1)

Reva görmek: Bir davranışı, bir olayı bir kimse için uygun görmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:8/23-G:149/2)
Hîç Hakk **revâ görür** mi ki ben **derdini çekem**
Agyâr ile safâlar ide ey Ziyâ'î dost (G:39/5)

Revan olmak: Yola çıkmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:3/3-G:354/1-G:354/3-G:362/5-MAM:8/1)
Cân virürken mürdeye `âşıklar anuñ vaslına
Şimdi `İsâ **cân virüp** firdevse **olmışdur revân** (G:332/2)

Rızkını taştan çıkarmak: Sözlükte ''ekmeğini taştan çıkarmak'' şeklinde geçen deyim; geçimini sağlamakta çok becerikli olmak; en zor koşullarda bile kazancını sağlamak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (KT:9/1)
Lâle-veş **rızkuñı taşdan çıkar** olma dil-teng
Dâg-ı gam var ise sîneñde Ziyâ'î katlan (K:9/20)

Rüsva olmak: Toplum içinde ayıplanacak bir duruma düşmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Korkarın **`âr ide** benden seg-i kûy-ı dil-ber
Yohsa ben kendüm **olurdum** katı çokdan **rüsvâ** (G:2/3)

S
Saçını başını yolmak: Üzüntüsünden dövünmek. (Aksoy, 2015: s.1021)
Derdi mi **dökdi saçın** pîre-zen-i dehr **yolar**
Dökilen ak saçıdur berf degüldür hakkâ (K:2/15)

Sakalı değirmende ağartmak: Yaşlılığına karşın bilgisiz olmak. (Aksoy, 2015: s.1025)
Hoş **degirmende agarmışdur sakalı** kim senüñ
Âsitânuñ beklemez ey lutf-ı `ummânî güneş (K:4/32)

Sayesine girmek: Bir kişinin gölgesine yıkılmak, birinin koruması altına girmek. (Gedik, 2013: s.84)

Ey Ziyâ'î geye çün sâdesin ol serv-i sehî
Zevk anuñ **sâyesine girmek** imiş dünyâda (G:415/5)

Sefa sürmek: Rahat, sakin ve eğlenceli yaşamak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:3/10-G:112/1-G:259/2-G:352/2-G:355/3)
Lâyık-ı vasl olmadur bu eşk-i dîdemden garaz
Bir **safâ sürmekdür** âhir şimdiki demden garaz (G:201/1)

Selam vermek: Selamlamak; başını sağ ve sol omuzlarına çevirerek namazı bitirmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (MAM:9/1)
Rast gelse lutf ile agyâra **virürmiş selâm**
Togrusı söylendi ol serv-i gül-endâm üstine (G:414/4)

Sevk etmek: Göndermek, götürmek; *mec.* sürüklemek, itmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Taş atdı habîbüm baña **sevk itdi** rakîbüm
Tokındı baña elüñi göñlümce yaşasun (MFvMT:22/1)

Silip süpürmek: Evi, ortalığı temizlemek; ne var ne yoksa hepsini yemek; ne var ne yok hepsini alıp götürmek veya yok etmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Niçe kez âsitân-ı yârı **silmişdür süpürmişdür**
İki çeşmüm iki sakkâsı bâd-ı âh ferrâşı (G:437/4)

Sizden iyi olmasın: Birinin, orada bulunmayan bir kimseyi överken karşısındakine söylediği bir nezaket sözü. (http://www.tdk.gov.tr)
Didüm şehâ rakîbden a'lâ itüñ olmaya
Güldi ayıtdı **hazretüñüzden yeg olmaya** (MFvMT:1/1)

Soğuk çekmek: Sözlükte ''soğuk almak'' şeklinde geçen deyim; üşüyerek hastalanmak (Aksoy, 2015: s.1040) anlamındadır.
Ben niçe ıssı **sovuk çekmişem** ey lutf ıssı
Dergehüñ oldı sovukdan baña âhir me'vâ (K:2/17)

Sözü kesmek: Kendi konuşmasını bitirmeden susmak; başkasının konuşmasını durdurmak. (Aksoy, 2015: s.1046)
Añduk âşnâ-yı kelâm içre ser-i agyârı
Kerem eyle **sözümüz** burada cânâ **keselüm** (G:296/2)

Sözünde durmak: Verdiği sözü yerine getirmek. (Aksoy, 2015: s.1046)
Gice ol meh gele diyü oyalanıgördüm
Durmadı `ahdine âhir o yalanı gördüm (G:274/1)

Sözünü tutmak: Verdiği sözü yerine getirmek (kendisinin); davranışlarında birinin sözüne, öğüdüne uymak. (Aksoy, 2015: s.1047)
Vâ`ız didi günehdür **koynına girme** yâruñ
Hîç **tutmadum sözini** nâ-geh **günâha girdüm** (G:299/4)

Şehit düşmek (olmak): Kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (TCB:1/4/2)
Murâdum bu ki göñlüm mürşîd-i `aşka mürîd olsun
Yolında cânumuz ol şâhid-i cânuñ **şehîd olsun** (G:319/1)

Şevk vermek: İsteklendirmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:146/3-G:300/3)
Ehl-i bezme **şevk virdi** câm-ı mey mey-hânede
San ki mescid rûşen oldı pertev-i kandîlden (G:314/4)

Şevke gelmek: İsteği, hevesi artmak; neşelenmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:10/26-G:48/5-G:58/5-G:85/5-G:118/5-G:191/5-G:211/5-G:262/5-G:265/5-G:344/5-G:488/5)
Ziyâ'î **şevke geldi** göñli bir fânûs-ı hikmetdür
Ki anda rûz u şeb `aşk âteşi turmaz yanar tenhâ (G:17/5)

Şeyda kılmak: Delirtmek, aklını oynattırmak. (Gülüm, 2013: s.231) Örnekleri için bkz: (G:242/3)
İftihârumdur beni bu resme rüsvâ kılduguñ
İştihârumdur cihânda böyle **şeydâ kılduguñ** (G:242/1)

Şeyda olmak: Deli olmak, delirmek, aklını kaçırmak. (Gülüm, 2013: s.231) Örnekleri için bkz: (G:285/3)
Ol hilâl-ebrû işitdi böyle **şeydâ oldugum**
Derd ile cismüm hayâl itdi ki "men yesma` yuhîl" (G:265/3)

Şeytana uymak: Doğru yoldan ayrılarak kötü bir iş yapmak. (Aksoy, 2015: s.1059)
Yârum agyâra enîs olmasa hoş hem-dem idi
Ol perî **uymasa şeytâna** melek âdem idi (G:453/1)

Şeytanlık etmek: Uygunsuz, kötü bir is yapmak, karsındakini kandırmak, aklını çelmek. (Uyanıker, 2006: s.373)
Sen melek-sîmâya zemm itmiş bizi bir müdde`î
Lâ-cerem **şeytânlık iden** `âkıbet merdûd olur (G:102/3)

T

Takati kalmamak (kesilmek): Gücü azalmak, bitmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Niçe iş`âr ideyin derd-i derûnum yâra
N'ideyin **kalmadı âh eyleme**ge **tâkatüm** âh (G:386/2)

Takati tak olmak (etmek): Dayanamamak, gücü yeterli olmamak. (Kaya, 2011: s.118)
Tâkatüm tâk olur görmeyeli hâk-i derüñ
Derüñi mesken ideyin **bulur** isem **fırsat** (G:33/3)

Firâk-ı tâk-ı ebrû **tâkatüm tâk itdi** va'llâhi
Gamuñla kıl gibi kılduñ beni hey mû-miyânum gel (G:252/4)

Talihi açılmak: Sözlükte ''bahtı açılmak'' şeklinde geçen deyim; talihi dönüp uygun duruma veya arzulanan sonuca gelmek (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:174/5)
Ola kim **açılaydı tâli`ümüz**
Ruh-ı cânâneden nikâb alalum (G:287/6)

Tana kalmak: Şaşakalmak, şaşırmak. (Gülüm, 2013: s.234) Örnekleri için bkz: (G:289/4)
Seher vaktinde mâhum gün yüzüñ gördüm **tañakaldum**
Fenâ olur vücûdum diyü kapuñda bakakaldum (G:291/1)

Tanrı hakkı için: Sözlükte ''Rabbena hakkı için'' şeklinde geçen deyim; ant içerken inandırmak için kullanılan bir sözdür. (http://www.tdk.gov.tr)

Safâ-yı câm-ı sahbâyı cihân bezminde benden sor
Niçe kez pâdişâhum **Tañrı hakkıyçün** fakîr itdi (G:454/2)

Tapusundan sürmek: Makamından uzaklaştırmak, huzurundan uzak tutmak, ayrı koymak. (Gülüm, 2013: s.234)
Ey gözlerümüñ nûrı beni **sürme tapuñdan**
Hâk-i kademüñ kuhlı Sifehânda bulınmaz (G:176/4)

Tasa çekmek: Kaygılanmak, üzüntü içinde olmak, üzülmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:250/5)
Cân **gussa çeker** cümle cihân vâsıl-ı cânân
Dil **derdini çekmek**de **sürer zevk**ini `âlem (G:294/2)

Taşa tutmak: Taş saldırısına uğratmak, üzerine arka arkaya taşlar atmak. (Aksoy, 2015: s.1066)
Ugramasun kabrüme mecnûn rakîb-i bed-nihâd
Makberüm taşından anı **taşa tutmak**dur murâd (MFvMT:5/1)

Taş bağırlı: Sözlükte ‘’katı (taş) yürekli’’ şeklinde geçen deyim; acıklı şeylerden üzüntü duymayan, acıması olmayan (Aksoy, 2015: s.915) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:400/1)
Taş bagırlı dil-berüñ `aşkıyla göñlüm hânesin
Muhkem olsun diyü tâ evvelde bünyâd eyledüm (G:301/3)

Taşra çıkmak: Dışarı çıkmak, uzaklaşmak, uzaktan bakmak. (Gülüm, 2013: s.237) Örnekleri için bkz: (G:141/1)
Ey Ziyâ’î kalb-i fâsık gibi zulmetdür içi
Taşra çık görmek dilerseñ âfitâb-ı hâveri (K:11/33)

Tavus gibi cevlan etmek: Tavus kuşu gibi oradan oraya yürümek, ortalıkta dolanmak, gezinmek. (Gülüm, 2013: s.238)
Gül-i rengîn ile her şâh-ı gül gül-zâr-ı `âlemde
Ziyâdan cilve eyler sanasın **cevlân ider tâvus** (G:186/3)

Terk-i can etmek: Canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, ölmek, canını saçmak, canından vazgeçmek. (Gülüm, 2013: s.270)
Yiridür terk-i cân itsem çü sen terk-i diyâr itdüñ
Sıduñ ahdi bizi gâyetde şimdi dil-figâr itdüñ (G:231/1)

Tersine dönmek: Beklenildiği, umulduğu gibi gerçekleşmemek, aksi olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Ey dirîgâ ki **döner `aksine** bu devr-i zamân
Düşdi bir hüsn-i gurûra yine nev`-i insane (K:7/1)

Miyâncı olmayınca bilini kuçdurmaz ol âfet
Cihân **aksine döndi** şimdi ortalık temâşâlık (G:215/3)

Teselli bulmak: Avunmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:302/5)
İderken `arbede bahtumla ben hâl ise diger-gûn
Tesellî buldı kalbüm kıssa-i Kaysı añup ol gün (MŞ:1/3/3)

Tevekkül kılmak: Kaderine razı olmak, kadere boyun eğmek. (Gülüm, 2013: s.242)
Âh idüp hakka **tevekkül kıldı**

Didi “e’l-leyletü hublâ” Mecnûn (KT:37/2)

Toprağa salmak: Dünyaya yollamak, topraktan yapılma bedenlere sokmak, insan şekline bürünmek, toprağa gömmek, üstünü toprakla örtmek. (Gülüm, 2013: s.243) Örnekleri için bkz: (G:164/5)
Salar anca garîbi **topraga**
Nâz ile çün o dil-rübâ salınur (G:129/3)

Toprağa yüz sürmek: Secde etmek, alnını toprağa sürmek, yerlere kadar eğilmek, toprağı öpmek. (Gülüm, 2013: s.244)
Yüzümi topraga sürdüm eyledi yüzbiñ cefâ
Olmışam her vech ile kendü yüzümden bî-haber (G:90/4)

Toprak olmak: Ölümünün üzerinden çok zaman geçtiği için artık çürümüş olmak, toprağa karışmış olmak; ölmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Varayın **hâk olayın** kûy-ı dil-ârâda hemân
Yok mıdur kimse baña ögredecek bir efsûn (G:347/2)

Tut ki: Varsay ki. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (D:s/2-K:2/12-K:9/12-G:83/2-G:83/5-G:165/3-G:316/5-G:318/4-G:440/2)
Rindler `îd olıcak kûy-ı harâbata gider
Tut ki bayrâm ayıdur mey-gedenüñ miftâhı (G:434/3)

Tülû' etmek: Doğmak, meydana gelmek. (Gülüm, 2013: s.247)
Bir güneşdür zâtı kim ebr-i siyâh içindedür
Yâ **tulû` itmiş** karañu gicede şevk ile mâh (G:395/3)

Ü
Ümit kesmek: Umut etmekten, ummaktan vazgeçmek, beklenen bişeyin olmayacağına inanmak. (Gülüm, 2013: s.249) Örnekleri için bkz: (G:59/2-G:94/2-G:297/2-G:306/2-G:357/3-G:371/5)
Hasûd-ı lâ-yesûduñ baña bugzı bir zarar kılmaz
Murâdumdan **ümidüm kesmişem** bir merd-i me’yûsem (G:278/4)

Üstüne gelmek: Bir kişi, bir şeyin yapılması yada konuşulması sırasında gelmek. (Aksoy, 2015: s.1091)
Çeşmi hayâli ile **gözüm uykuya varur**
Ey cân **gelürse üstüme** uyarıgör (G:128/4)

Üstüne yürümek: Saldırırcasına ona doğru gitmek. (Aksoy, 2015: s.1092)
Germ olup `ârız-ı cânânuma öykünmişsin
Şafak **üstüñe yüridi** tutul ey mâh tutul (G:268/2)

V
Vefa görmek: Birinin verdiği sözleri yerine getirmesi, sözüne sadık kalması. (Gülüm, 2013: s.252)
O servüñ **râst geldüm** şevkine bir bûse `ahd itdi
Dehân-ı yârdan ben zerre mikdârı **vefâ gördüm** (G:306/3)

Vücuda gelmek: Ortaya çıkmak, oluşmak, meydana gelmek, olmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Deşt-i `ademde iken o gün zîver-i cihân
Şehr-i **vücûda geldi** be-nâ-gâh ser-be-ser (K:3/14)

Y

Yabana çıkmak: Sözlükte ''gurbete çıkmak'' şeklinde geçen deyim; doğup yaşanılan yerden uzaklaşmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır.
Çıkup gitdüm mahalleñden Ziyâ'î gibi ey Leylâ
Yine **Mecnûnlugum tutmış** gibi **yabana çıkdum** ben (G:365/5)

Yabana gitmek: Tanınmayan, bilinmeyen biriyle, bir yabancıyla evlendirilmek; bulunduğu yerden başka bir yere yaşamak için gitmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Gice kasd eylemiş âheng-i âhum çıkmaga çerhe
Senüñ kûyuñ koyup **yabana gitmişdür** yañılmışdur (G:77/3)

Yabana söylemek: Uygun olmayan, saçma birşey söylemek. (Aksoy, 2015: s.1099)
Yabana söylemege başladı yine bülbül
Meger ki mest ider anı şarâb-ı jâle-i gül (G:270/1)

Yabanda kalmak: Geride kalmak, arkada kalmak. (Gülüm, 2013: s.255)
Leylî-i zülf-i nigâruñ biz dahı Mecnûnıyuz
Kalmışuz yabanda sahrâ-yı firkat beklerüz (G:169/6)

Yakası açılmadık söz: Kimsenin bilmediği, işitmediği (küfür, açık saçık söz), (Aksoy, 2015: s.1102) söylenmesinden kaçınılan söz, övgü veya açık saçık nükte. (Gürgendereli, 2013: s.11)
Ey Ziyâ'î **yakası açılmaduk sözdür** bu kim
Başa çıkmaz gül gibi **çâk-ı girîbân itmeyen** (G:338/5)

Yakasını yırtmak: Büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde bulunmak, (Kaya, 2011: s.121) dertten dövünmek, kıyafeti parçalamak, yakasını iki parçaya bölmek. (Gülüm, 2013: s.256) Örnekleri için bkz: (K:1/15-TCB:1/1/3-G:159/2-G:271/1-G:308/1-G:338/5-G:445/3-G:482/3)
Dest-i hasret çekdi **çâk itdi girîbânuñ** dilâ
Kûy-ı dil-ber seglerinden bârî dâmânuñ gözet (G:35/4)

Yakasın yırtup **eyleñ `aybın izhâr**
Açılmasun gül-i gül-zâra söyleñ (G:239/6)

Yakam çâk itdügine muhtesib derdüm **yok oldur** derd
Şarâb u câmı sûfî zîr-i dâmân eyledi kaçdı (G:440/4)

Yakıp yıkmak: Çok büyük zarar vermek, harap etmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Göñlüm yıkıldı cânuma od düşdi hak bu kim
Sultân-ı `aşk kanda ki konsa **yıkar yakar** (G:127/2)

Yanıp kül olmak: Çok dertlenme, büyük sıkıntı içinde olmak, (Gülüm, 2013: s.257) Örnekleri için bkz: (G:145/4-G:365/2)
Gam külheninde **yandı kül oldı** vücûdumuz
Nâr-ı kazâ efendi bizi ol kadar yakar (G:127/4)

Yanıp yakılmak: Derdini döküp sızlanmak. (Aksoy, 2015: s.1106) Örnekleri için bkz: (MHM:1/3/3-G:49/1-G:242/5-G:267/1-G:284/2-G:363/1-G:382/4-G:390/4-G:391/4-G:415/4-G:463/1-G:486/1-G:493/5)
Gice meclisde bir hâl itdüñ ey pervâne bi'llâhi
Yanup yakıldugum nâr-ı gam-ı hicrânum añdurduñ (G:226/3)

Yaş dökmek: Ağlamak. (Aksoy, 2015: s.1109)

Tonandı jâle ile gitdi bergi eşcârı
Yaşın döküp benüm içün meger yolındı cabal (K:5/10)

Yele vermek: Savurup telef etmek, boşuna harcamak. (Aksoy, 2015: s.1113) Örnekleri için bkz: (MHS:3/2/3)
Yele virse hevâ karârumuzı
Kara topraga karsa varumuzı (MSD:1/3/1)

Yelkenleri indirmek: Sözlükte ''yelkenleri suya indirmek'' şeklinde geçen deyim; önce yükseklerde uçan kişi, sonunda durumunu yumuşatmak, direnmekten vazgeçmek (Aksoy, 2015: s.1113) anlamındadır.
Sakınur keştî-i hüsnini muhâlif yilden
İndürür yelkenin ol şeh katı **âh itsem** eger (G:155/3)

Yerden göğe kadar (dek): Pek çok, anlatılamayacak kadar çok. (Aksoy, 2015: s.1115)
Âh kim râz-ı nihânum duyılur nâlemden
Baña **yirden göge dek** zulm ideyor feryâdum (G:277/2)

Yerden yere vurmak: Birini çok hırpalayarak acınacak duruma sokmak. (Aksoy, 2015: s.1115)
Pervâne gibi kendümi **yirden yire ursam**
Şevküm var iken yanmaga ey şem`-i mesâkîn (G:353/2)

Yere çalmak: Yere atmak, yere fırlatmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Nerde mâ'ildür güzeller ey Ziyâ'î söyle kim
Yirlere caluñ meded tek bunda zâr eyleñ beni (G:471/5)

Yere (yerlere) girmek: Sözlükte ''yerin dibine geçmek (batmak veya girmek)'' şeklinde geçen deyim; pek çok utanmak, o anda kimsenin kendisini görmemesini istemek (Aksoy, 2015: s.1116) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:474/6)
Dem-i âhirde sanmañ menzilüm zîr-i türâb itdüm
Günâhum çoklugından **yirlere girdüm** hicâb itdüm (G:272/1)

Yeridir: Layıktır, uygundur, münasiptir anlamında kullanılan bir söz. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:1/36-K:4/8-K:4/42-K:8/20-K:9/17-G:28/3-G:72/3-G:180/3-G:223/2-G:227/3- G:231/1-G:393/2-G:438/6)
Yine ben vâsıf-ı hatt-ı leb-i cânân oldum
Levh-i yâkûta yazılsa **yiridür** bu sözler (G:160/4)

Yıldızı düşmek: Sözlükte ''yıldızı düşük, yıldızı sönmek'' şeklinde geçen deyim; talihsiz, bahtsız olmak, gözden düşmek, ününü yitirmek, itibarını kaybetmek (Aksoy, 2015: s.1119) anlamındadır.
Tâli`üm yokdur güneş yüzlülere meyl itmede
Yıldızum düşmiş meh-i tâbânum incinmiş gibi (G:479/2)

Yok olmak: Ortadan kalkmak, kaybolmak; *mec.* varlığı sona ermek. (http://www.tdk.gov.tr)
Yakam çâk itdügine muhtesib derdüm **yok oldur** derd
Şarâb u câmı sûfî zîr-i dâmân eyledi kaçdı (G:440/4)

Yok yere: Gereği yokken, hiç bir neden bulunmadığı halde. (Aksoy, 2015: s.1121) Örnekleri için bkz: (K:5/11-G:23/3)
Mesnedümdür her gice der-gâhuñ ey meh-rû diyü
Kendüme bu töhmeti **yok yire** isnâd eyledüm (G:301/4)

Yola düşmek: Bir yere gitmek üzere yola çıkmak. (Aksoy, 2015: s.1121)
Der-i maksûd ümîdiyle dirîgâ **bagrumı deldüm**
`Aceb-vâr **yollara düşdüm** `aceb sahrâlara geldüm (MŞ:1/4/3)

Yol bulmak: Sonuca varmak için uygulanması gereken davranış biçimini bulmak; çözüm, çare bulmak. (Aksoy, 2015: s.1122)
Ey Ziyâ'î zulmet-i firkatde kaldum yaluñız
Menzil-i maksûda **yol bulmak** muhâl oldı baña (G:21/5)

Yolda kalmak: Kaza, doğal afet vb. sebeplerden dolayı yolda ilerleyememek, gideceği yere varamamak. (http://www.tdk.gov.tr)
Eflâke çıkdı âhum bir demde menzil aldı
Üftâde eşküm ammâ bir yirde **yolda kaldı** (G:470/1)

Yoluna can (canını) vermek: Birinin uğruna ölmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:297/3-G:235/5-G:322/2-G:351/4-G:421/3)
Yolına `âşıklar anuñ **cân virür** dörder beşer
Dir görenler ol melek-sîmâyı mâhirü'l-beşer (G:65/1)

Yolunu yanılmak: Sözlükte ''yolunu sapıtmak, yolunu şaşırmak'' şeklinde geçen deyim; doğru yoldan ayrılmak, kötü yola sapmak (Aksoy, 2015: s.1124) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (G:314/2)
Şevk-i ruhuñ çün oldı delîli Ziyâ'înün
Tutdı reh-i mahabbeti **yolın yañılmadı** (G:463/5)

Yol vermek: Geçmesine izin vermek; işten çıkarmak. (Aksoy, 2015: s.1124) Örnekleri için bkz: (K:1/3-K:1/23-K:1/24-K:1/26)
Tañ degüldür aña dahl eylese her âb-ı revân
Yol virür `asker-i küffâra bu ebter deryâ (K:1/11)

Yuva tutmak: Sözlükte ''yurt tutmak'' şeklinde geçen deyim; bir yeri yurt edinmek, bir yerde yerleşmek (Aksoy, 2015: s.1127) anlamındadır.
Bir Hudâyî kayalardur ki Hudâ ide halâs
Şâhin-i tab`umı bu yirde **yuva tutmak**dan (K:9/16)

Yüreği oynamak: Birden heyecanlanmak. (Aksoy, 2015: s.1131)
Mihrüñ ile gün başına pîr-i çerhüñ her seher
Yüregi oynar ferâhdan görse sen cânı güneş (K:4/33)

Yüreği titremek: Duygulanmak, endişe, korku duymak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:2/28)
Heybetüñden **yüregi ditrer** eyâ bahr-ı kerem
Sanma kim kıldı temevvüc bu hüner-ver deryâ (K:1/16)

Yüz bulmak: İlgi ve yakınlık görmek. (Aksoy, 2015: s.1132)
Yüz bulup ruhsârına öykünmek istersin yine
Ey gül-i ter yâr elinde olımazsın sag sol (G:263/2)

Yüz çevirmek: Gösterdiği ilgiyi kesmek. (Aksoy, 2015: s.1132) Örnekleri için bkz: (G:203/1-G:317/5)
Zâhidâ çün **yüz çevirdüñ** sübha-i sad dâneden

Bu riyâdan yeg degül miydi ferâgat eylemek (G:244/3)

Yüz suyu: Şeref, itibar, hatır. (Demir, 2013: s.17) Örnekleri için bkz: (MAŞ:1/4/1-G:383/2-G:439/1-G:471/2)
İftirâ taşı ile şîşe-i `ırzuñ sıdılar
Gitdi **yüz suyı** sevinmekde `adû-yı bî-dîn (K:8/19)

Yüz sürmek: Büyük sevgi, saygı gösterilen birinin katına çıkarken eşiğine, ayağına… doğru eğilmek. (Aksoy, 2015: s.1134) Örnekleri için bkz: (K:1/13-G:191/2-G:412/1-G:487/3)
Ayagına **yüz sürem** derd-i derûnum söyleyem
Sâye-âsâ ol boyı servüñ düşersem yanına (G:394/3)

Yüz tutmak: Bir şey, olmak üzere bulunmak; giderek biçim ve renk değiştirmek, (http://www.tdk.gov.tr) olma yönünde ilerlemek. (Aksoy, 2015: s.1134) Örnekleri için bkz: (G:74/1-G:98/4-G:252/3)
Sıdı peymâne-i kalbüm çün o peymân-şiken
Dîdeden hûn-ı ciger akmaga **yüz tutsa** n'ola (G:6/2)

Yüz urmak: Başvurmak, müracaat etmek, yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak, yönelmek, gitmek, rağbet etmek, aksetmek, yansımak. (Gülüm, 2013: s.277)
İtsün ol mîr içün du`â dil ü cân
Yüz urup bâb-ı rabb-ı erbâba (K:10/27)

Yüzü gülmek: Neşelenmek, sevinmek, sevindirici bir duruma kavuşmak; (Aksoy, 2015: s.1134) sevinci yüzünden belli olmak; feraha kavuşmak; temiz, tertipli duruma gelmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Şebnemden ayruk aglamadı kimse çerhden
Her kanda baksa kişi cihânuñ **yüzi güler** (K:3/9)

Yüzün aydın: Sözlükte ''gözün aydın'' şeklinde geçen deyim; kavuştuğun sevinçli gün (yada sevindirici olay) kutlu olsun. (Aksoy, 2015: s.818) Örnekleri için bkz: (G:135/5)
Gün **yüzini** ol meh-rû **gösterdi** Ziyâ'îye
Didi ki **yüzüñ aydın** gel şevke be hey miskîn (G:344/5)

Yüzünü ak etmek: Sözlükte ''yüzünü ağartmak'' şeklinde geçen deyim; yaptığı işle birine övünç duyacağı bir durum kazandırmak; yaptığı işle kendisi övüneceği bir duruma kavuşturmak (Aksoy, 2015: s.1137) anlamındadır.
Ag iderken yüzini dökdi sefîd **içini** bâd
Zişt görinse bu dem pîre-zen-i dehr n'ola (K:2/4)

`Ârızuñ üzre hâl ü zülfüñle
Sayd-ı mürg-ı dil **eyledüñ yüzüñ ag** (G:211/3)

Yüzünü göstermek: Uzun süre görünmeyen birini ya da bir şeyi görmek, hasreti dindirmek, nasip olmak, kısmet olmak, kendini göstermek, meydana gelmek. (Gülüm, 2013: s.281) Örnekleri için bkz: (K:2/23-G:100/2-G:207/5-G:443/3)
Ne **yüzin gösterür** ol meh ne göñül şevke gelür
Ne o meh-pârede ay var ne Ziyâ'îde güneş (G:191/5)

Yüzünü kıble edinmek: Yüzünü birine dönmek, kendinden üstün olan birine doğru yönelmek. (Gülüm, 2013: s.282)
Ka`be hakkı çün ehl-i mahabbet **cemâlüñi**

Kıble idindiler sanemâ gör ne kıldılar (G:124/3)

Yüzünü yere düşürmek: Sözlükte ‘’surat asmak’’ şeklinde geçen deyim; kaşlarını çatıp yüzüne küskün ve dargın bir anlam vermek (Aksoy, 2015: s.1050) anlamındadır.
Yüzini düşürür mihrüñ **yire** ruhsârı cânânuñ
Meh-i bedri hilâl eyler o mâh-ı enverüñ kaşı (G:437/3)

Yüzü sararmak: Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün rengi solmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:115/5)
Seni sevdüm görüp ey sâde geyen nakşı güzel
Baña renk oldı **sarardı yüzüm** ol sevdâda (G:415/3)

Yüzü sıcak olmak: Çok sevilmek, hoşlanılmak. (http://www.tdk.gov.tr)
Beglerüñ gerçi **yüzi ıssı**dur ammâ var ümîd
Seni sovutmaya nevmîd idüp ol kân-ı sahâ (K:2/30)

Yüzü yere düşmek: Sözlükte ‘’yüzü yere gelmek (geçmek)’’ şeklinde geçen deyim; çok utanmak (http://www.tdk.gov.tr) anlamındadır. Örnekleri için bkz: (K:1/23-G:28/2)
Şâh-ı `aşk öñinde hacletden **yüzüm düşer yire**
Ger koyup tâc-ı melâmet hırka-i `ârı geyem (G:284/4)

Yüzü yere urmak: Saygıyla yerlere kadar eğilmek. (Gülüm, 2013, s.261)
Niyâz idüp **yire urmam yüzüm** bâb-ı erâzilde
Ganî-i Lem-yezelden gayra `âlemde sücûdum yok (G:224/3)

Yüzü yok: Bir kusuru bulunduğu yada daha önce çok şey istemiş olduğu kimseden yeni bir istekte bulunmaya utanmak. (Aksoy, 2015: s.1139)
Şöyleyem bakmaga **yüzüm yok**dur
Rûy-ı yârâna vech-i ashâba (K:10/10)

Z
Zahmet çekmek: Güçlükle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:11/10-KT:47/2)
Kendüye dost beni kendüye bed-hvâh bilür
Çekdügüm zahmeti bilmez henüz **Allâh bilür** (G:121/1)

Zahmete girmek (katlanmak): Zahmet etmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Zahmete girme cefâ eyleme didüm didi yâr
Sen de sabr eyle cefâma ne kadar zahmet ise (KT:45/2)

Zahmet vermek: Birine maddi manevi yük olmak, sıkıntı yaşatmak. (Gülüm, 2013: s.285)
Cân virürdüm yolına makbûli olmaz korkaram
Katlüm isterdüm velî kattâlüme **zahmet virür** (G:63/2)

Zari kılmak: Dertle, kederle ağlamak. (Gülüm, 2013: s.286)
Ey perî dîvâneñem var ise yâ mest-i meyem
Kılurın zârî vü nâle bezmde bilmem neyem (G:284/1)

Zebun olmak: Zayıflatmak, güçsüz kılmak, gücünü kırmak. (Gülüm, 2013: s.286)
`Aceb mu`tâd imiş göñlüm belâ-yı `aşkı çekmede

Zebûn olurdı gerdûna eger yüklense bu a`râz (G:203/3)

Zevk etmek: Eğlenmek. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (K:7/16-K:7/26-K:8/4-G:12/4-G:132/1-G:370/2-G:377/4-KT:28/2)
Ziyâ'înüñ efendi şevki rûy-ı meh-veşüñdendür
Gam-ı hicrân ile **zevk itdügi** yâd-ı lebüñdendür (G:76/5)

Zevk sürmek: Zevk içinde olmak, durumundan, halinden memnun olmak. (Gülüm, 2013: s.287)
Cân **gussa çeker** cümle cihân vâsıl-ı cânân
Dil **derdini çekmek**de **sürer zevkini** `âlem (G:294/2)

Ziyan etmek: Yersiz, boş yere harcamak; zarara uğratmak. (http://www.tdk.gov.tr) Örnekleri için bkz: (G:140/2-G:250/2-G:263/4-G:268/5)
Ziyâ'î gibi `ömrüm nakdini harc eyledüm bir bir
Ticâret bilmedüm âhir tasavvurdan **ziyân itdüm** (G:273/5)

Ziyaret etmek: Birini görmeye gitmek; bir yeri görmeye gitmek. (http://www.tdk.gov.tr)
Hâk-i mezâr-veş **göñül alçaklugı**n kılup
İtsün du`â **ziyâret idenler** mezârumı (G:491/4)

Divanda yer alan bazı deyimlerin günümüzde kullanımı ve karşılığı bulunmadığı veya deyim sözlüklerinde geçmediği tespit edilmiştir.

Ahdan kurumak: Kat`â rakîb **kurımaz âhdan** (MFvMT:24/1)
Ahı yelinden söyinmek: Gördi kasr-ı dehrde **âhum yelinden söyinür** (MHM:2/4/4)
Alçağa düşmek: Ayakda kalmış ednâ **alçaga düşmiş** türâbuz biz (G:183/4)
Ayağı toprağına varmak: `Ârızın görmez iseñ **var ayagı topragına** (G:178/4)
Ayağı toprağına yüz sürmek: Biz **ayagı topragına** degmedük **yüz sürmege** (G:412/1)
Ayağı tozundan haber almak: Bâd-ı seher **ayagı tozından haber aldı** (G:487/2)
Ayıbını izhar etmek: Yakasın yırtup **eyleñ `aybın izhâr** (G:239/6)
Azad etmek: Beni bu gamdan ey servüm **iderseñ** vaktidür **âzâd** (G:51/1)
Azad olmak: Firkatüñden eger ey servüm **olursa âzâd** (G:247/3) Niçe **âzâd olam** ol kâmet-i şimşâdumdan (G:335/1)
Baş terkin etmek: Hevâ-yı `aşkuñ ile `âkıbet **baş terkin itmekdür** (G:183/3)
Başına bela gelmek: Mihnet-i Leylâ ile **geldi belâlar başına** (G:404/5)
Başına parelenmek: N'idelüm **başumuza pârelenür** anca mihen (K:9/14)
Başına toplanmak: Başına cem` oldı Leylâ kûyınuñ hâr u hası (G:435/4)
Başını galtan etmek: Başını galtân iden itmez galat (G:205/4)
Başını top etmek: Başumuz tob itmişüz meydân-ı `aşk-ı yâra biz (G:350/4)
Başı top olmak: Başum tob oldugı meydân-ı `aşka gabgabuñdandur (G:76/1) **Tob olsa** gerek **başum** meydânda o gabgabdan (G:373/1)
Baş sıymak: Ziyâ'î tîşe-i gamla **sıyam** Ferhâd-veş **başum** (G:271/5)
Baş yarmak: Er ol **baş yar** diyü Şîrîn-edâ eylerse cânânum (G:271/5)
Caba (cebe) satmak: Cünd-i a`dâya meger kim **cebe satar** deryâ (K:1/2)
Canına od düşmek: Göñlüm yıkıldı cânuma od düşdi hak bu kim (G:127/2)
Cismini siper kılmak: Siper kılmaga cismüm cân atardum ey kemân-ebrû (G:439/2) Kalkup **eylerdi siper cismini** tîr-i gama cân (G:466/2)
Dert başa düşmek: Ne derd olur bu ki bu **derd başa düşmiş** ola (G:22/1)
Devleti gelmek: Uyan ey baht-ı hâb-âlûdum uşta **devletüñ geldi** (G:476/1)

Dirlik ıssı olmak: Rahata kavuşmak, hayatı bir düzene girmek, işleri yoluna girmek. Âhir **ölüp dirilüp** bir **dirlik ıssı olmadum** (KT:15/2) **Dirlik ıssı olımaz** olsa eger ehl-i hüner (K:7/11)
Dolaba döndürmek: Beni **döndürdi** çerh **dolâba** (K:10/8)
Elek asmak: Elek asdı benüm fikr-i dakîküm hâleden mâha (G:280/4)
Eli yufka: Eli yufka çenâra beñzetdüm (G:279/4)
Eski derdi tazelenmek: Eski derdüm tâzelendi tâze dil-ber mi sever (G:254/3) **Eski derdüm tâzeler** bir nev-cevânum yok benüm (G:283/2) Yeñi dîvâne oldum **eski derdüm tâzelenmişdür** (G:310/2)
Etek (damen) doldurmak: Ziyâ'î dirhem-i eşkümle her dem **toldurur dâmen** (G:346/5)
Feryadı (ahı) göklere çıkmak: Cefâ kılar o cellâdum **çıkar eflâke feryâdum** (G:312/4) **Eflâke çıkdı âhum** bir demde menzil aldı (G:470/1)
Feryadını göklere uçurmak: Göñül **âh**lar **ider feryâdın eflâke uçurmışdur** (G:75/1)
Geyik destanı: Döndi sözi cihânda **geyik dâstânına** (G:427/4)
**Gözüne gelmemek: `Aynuma gelmezdi** mahmûr-ı mey-i `aşk oldugum (G:286/3)
Gözyaşı sel olmak-akmak: Eşk-i çeşmüm seyl olup akmazdı zâhir dem-be-dem (G:36/4) **Seyl-i eşk-i** `âşıkı **akıtma** ey sultân-ı `aşk (G:250/2) Dem-â-dem **gözlerümden seyl-i** hûn olup **akan yaşdan** (G:311/3) İgen **seyl olma** ey **eşküm** nem alursın bu mezra`dan (G:346/4) Evvel ol şûh-ı cihân **eşkümi seyl-âb itdi** (G:488/1)
Güneş yüzlü: Tâli`ümdür bir **güneş yüzlüyi** sevsem dostlar (G:162/3) Tâli`üm yokdur **güneş yüzlü**lere meyl itmede (G:479/2)
Huzuru uçmak: Huzuru kaçmak, tedirgin, rahatsız olmak. Şeh-bâz-ı `aşk irişdi mürg-ı **huzûrum uçdı** (G:470/4)
Kanı boynunda kalmak: Revâ mıdur gidem zulm ile **boynuñda kala kanum** (TCB:1/1/8)
Kanına kanmamak: Kanmadı kanına ben teşne dilüñ hây meded (G:472/5)
Kara günlere kalmak: Ziyâ'î zulmet-i gamda ne **kara günlere kaldum** (MAŞ:1/4/1)
Kara düşler görmek: Ne uyu makberelerde ne **kara düşler gör** (G:73/4)
Kendini taşlardan uçurmak: Ümmîd odur ki **kendüyi taşlardan uçurur** (K:3/21) **Kendüm uçurmaz** isem şimdi eger **taşlardan** (K:9/7)
Körle taş döğüşü etmek: Fi'l-mesel **taşla dögüşmek** gibidür **a`mâ ile** (G:400/1)
Kulağını almak: Kulagum aldı diyü bülbüle bakmaz gül-i ter (G:93/5)
Meydanı tutmak: Tutdı gûyâ esb-i hüsn ile bu **meydânı** güneş (K:4/26) Egriler **tutdı** şimdi **meydânı** (TKB:1/1/8) Semend-i tab` ile şimdi Ziyâ'î **tutdı meydânı** (G:482/5)
Od vurmak: Tâ beytine gelüp **od urmaya** lüsûs (G:199/5) Âhum sipihr sakfına **od urdı** dün gice (G:382/2) Cümle dünyâya **od urdı** Odabaşı-zâde (G:415/4) Gice âhum **od urdı** câme-i çerhe degül encüm (MAM:10/1)
Pul olmak: Pul oldı zâr benem râh-ı yârda pâ-mâl (K:5/7)
Sağar çekmek: Şeh-i iklîm-i hicrânsın belâ bezminde **sâgar çek** (G:235/2)
Sırrına vakıf etmek: Her kişiyi **vâkıf itme sırruña** (KT:36/2)
Sipihre ağmak: Sipihre agdı destüñle berâber olmaga el-hak (G:222/5)
Soğuk sözlü: Sovuk sözlü rakîbe degme lutf it (G:139/3)
Su gibi ezber okumak: Dest ü vasf-ı `ârızın **su gibi ezber okurın** (G:300/5)
Şad olmak: Sevinmek, mutlu olmak. Aglamakdan yeg gelür vasluñla **şâd olmak** baña (G:391/3) Örnekleri için bkz: (K:3/3-K:7/3-G:97/1-G:103/2-G:111/1-G:112/4-G:487/5-T:9/3)
Şeytan eline girmek: Gördüm ol demde yahûd **şeytân eline girdügüm** (G:301/2)
Taş yasdanup toprak döşenmek: Su gibi **taş yasdanup toprak döşensin** muttasıl (G:448/3)
Terkiye asmak: Terkiye asmaz sipihr üzre hilâli zerrece (K:4/27)
Toz kopmak: Seyr idüñ tokundugı yirde ne **tozlar kopdugın** (G:389/2)
Üstüne düşmemek: İlgilendirmemek, alakadar etmemek. Bilürüz gerçi **düşmez üstümüze** (MFvMT:23/1)
Yabana düşmek: Önemsenmemek. Togrılar ok gibi **yabana düşüp** (TKB:1/1/8)

Yad eylemek: Hatırlamak, hatırına getirmek, anmak. Ey âşinâ-yı cân u dil ben bendeñi **yâd eyle** gel (G:264/1) Örnekleri için bkz: (TKB:1/5/5-TCB:1/9/5-G:126/4-G:301/1-G:306/2-G:331/3-G:375/1-G:456/3-G:493/4)
Yolsuzluk etmek: Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanmak. Bilmedüñ **yolsuzluk itdüñ** hürmet-i mey-hâneyi (G:492/1)
Yolundan sapmak: Yön değiştirmek, doğruluktan ayrılmak. Hîç lâyık degül ammâ ki **yolından sapa** sag (G:212/2)

Mostarlı Ziya'i Divan'ında toplam 393 adet farklı deyim tespit edilmiştir. Divan'da atasözlerine de fazlaca yer verilmiştir. Divanda geçen atasözlerinin bazıları şunlardır:

TÜRK ATASÖZLERİ

Çıkmadık candan umut kesilmez: Çıkmayan cândan ümîdin kesmez ammâ ehl-i hâl (G:255/1)
Delinin eline değnek (bıçak) verilmez: `Âkil virür mi destine dîvânenüñ bıçâg (G:210/2)
Delinin sözü kaleme alınmaz (beyhûdedir): Çünki dîvânelerüñ sözleri bî-hûde gerek (G:238/5)
Derviş olan sofraya kurulur: Kurılur derviş olanlar hân-ı in`âm üstine (G:414/3)
Dilin kemiği yok: Çiyner dilin inanmañ aña dilde kemik yok (G:241/2)
Eden bulur: İtme efendi çün ki cihânda iden bulur (G:80/3)
El elden üstündür (ta arşa kadar): El elden üstün oldugın işitdi var ise hurşîd (G:222/5)
El için ağlayan gözden olur: El içün aglayan gözsüz kalur dirler gözüm nûrı (G:493/4)
Erde ya mal ya kemâl gerektir: Ki gerek erde yâ kemâl yâ mâl (G:253/6)
Geçen macera anılmaz: Didi kim añılmaz geçen mâcerâ (KT:12/2)
Herkes kendi atasını Hızır İlyas sanır: Her kişi kendü atasın Hızır İlyâs sanur (G:87/2)
İt yalancıdan yeğdir: Ol âhû didi ki gerçek yalancıdan it yeg (G:249/3)
Kimi kızını kimi anasını sever: Bir meseldür kimi kızın kimi anasın sever (G:153/4)
Köpek seherde uyurmuş: Aceb degül ki uyurmış seherde dirler seg (G:249/5)
Son pişmanlık fayda vermez (etmez): Gâfil olma assı itmez son peşîmânı güneş (K:4/11)
Suda ateş gizlenmez: Suda od gizlenmez ammâ ey Ziyâ'î lâ-cerem (G:237/5)
Tuz nimete lezzet verir: Eyle dirler dostum tuz ni`mete lezzet virür (G:63/5)
Üstadların başı ağrımaz: Üstâdlaruñ başı agrımaz didi Leylâ (G:26/4)
Yanlış hesap Bağdat'tan döner: Yol yañulduñ gitme gel yañlış döner Bagdâddan (G:314/2)

ARAP ATASÖZLERİ

el-insâfu nısfü'd-dîn (insaf dinin yarısıdır): Ki dirler ey vefâsız yâr "el-insâfu nısfü'd-dîn" (G:337/2)
küllü leyletün hubla "e'l-leyletü hublâ" (geceler gebedir): Âh idüp hakka tevekkül kıldı Didi "e'l-leyletü hublâ" Mecnûn (KT:37/2)
fi's-sayf-i dayy`atü'l-leben (sen yoğurdu yaz günü kaybetmişsin): Hoş peşîmânem bugün "fi's-sayf-i dayy`atü'l-leben" (G:314/1)
vele'l kerimü bahilün vele'l hasudü yesud ''el hasûdu lâ yesûd'' (cömert kişi cimri, hasetçi kişi de muvaffak olmaz): Hasûd-ı lâ-yesûduñ baña bugzı bir zarar kılmaz (G:278/4)
izâ câe'l-kazâ zâka'l-fezâ (kaza geldiğinde gök daralır): Hak dimişlerdür "izâ câe'l-kazâ zâka'l-fezâ" (G:4/2)
külli sırrın câveze'l isneyni şa` (iki (dudak)yi aşan her sır yayılır): "Külli sırrın câveze'l isneyni şa`" İmdi ey dil sırruñı eyle nihân (KT:36/3)
râhatü'l-insân fi samtü'l-lisân (insanın rahatlığı, dilinin sessiz olmasındadır): Her kişiyi vâkıf itme sırruña "Râhatü'l-insân fi samtü'l-lisân" (KT:36/2)

SONUÇ

Mostarlı Ziya'î divanında toplam 393 adet farklı deyim tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı günümüzde aynı şekilde kullanılmaktadır. Bazıları kelime değişikliklerine uğramıştır. Divanda **''**adı seksene çıkmak'' şeklindeki deyim günümüzde ''adı çıkmış dokuza inmez sekize'' şeklinde karşılık bulmuştur. Bazı deyimlerin günümüzde kullanımı ve karşılığı olmadığı yada sözlüklerde yer almadığı görülmektedir.

Ziya'i'nin divanında deyimleri oldukça zengin bir şekilde kullanmış olması Türkçe'ye fazlasıyla hâkim olduğunu göstermektedir. Deyimlerde genellikle Türkçe kelimeler tercih edilmiş olmasına rağmen zaman zaman Arapça ve Farsça karşılıkları da kullanılmıştır. Yad eylemek, gussa çekmek, pay-mal olmak, dest-gir olmak, ferdaya salmak, gibi deyimler bunlardan birkaçıdır. Bazen vezin ve kafiyeye uyum nedeniyle deyimi oluşturan kelimelerin yerlerinin değiştirildiği ve deyimi oluşturan kelimeler arasına kelime ya da kelime gruplarının girdiği görülmektedir. Bazı deyimler yardımcı fiiller ile oluşturulmuştur. Divanda en fazla geçen deyim 32 defa tekrar edilen can vermek deyimidir. Feryat etmek, figan etmek, ayakta kalmak, kan ağlamak, helak etmek, helak olmak gibi deyimlerde divanda en fazla tekrar edilen deyimler arasındadır. Mostarlı Ziya'i'nin hayatı zorluklarla geçen bir şair olması nedeniyle acı ve çileyi anımsatan deyimlere şiirlerinde daha fazla yerverdiği görülmektedir. Deyim bakımından oldukça zengin olan Divan'da atasözlerine de fazlaca yer verilmiştir. Ziya'i Divan'ında hem Türk atasözlerine hem de Arap atasözlerine sıkça rastlanmaktadır. Divan'da toplam 26 adet atasözü tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Nurettin (2009), ''Türkiye Türkçesinde Atasözleri'', Kapı Yayınları, İstanbul.

Aksoy, Ömer Asım (2015), ''Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'' C. I-II. İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Baran, Burhan (2015), '' Cevahirü'l-Ahbar Fi Hasayili'l-Ahyar'da Güncel Türkçe Sözlük'le Anlamca Örtüşen Deyimler'', Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter 2015, p. 129-148 DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7859 ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Beyzadeoğlu, Süreyya (2006), ''Osmanlı Dönemi Atasözleri Ve Deyimlerinden Dîvân Şiirinde Yer Alan 20 Atasözü Ve Deyim'', makale.

Bulut, Süleyman (2011), ''101 Deyim 101 Öykü'', Tudem Yayınları, İstanbul.

Dalkılıç, Leyla Çiğdem (2015), ''Kültürdilbilim Çerçevesinde Rus Dilinde "Gibi" Bağlacı İle Yapılan Benzetmeler Ve Deyimlerin İncelenmesi'', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55, 1 (2015) 343-362

Demir, Nurettin (2013), ''Geleneksel Türk Sanatında Ve Edebiyatımızda Su'', Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Demir, Recep (2015), ''Divan Şiirinde Kırmızı Renk'', Türkiyat Mecmuası, C. 25/Bahar, 2015.

Demirkazık, H. İbrahim (2013), '' "El Arkası Yerde" Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı'', Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/4 Spring 2013, p. 617-633, Ankara.

Gedik, Sadi (2013), ‘’Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi’nde Deyimler’’, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences 10 (1) 2013

Gölpınarlı, Abdülbaki (2004), ‘’Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri’’, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Güler, Zülfi (2011), ‘’Şeyh Galib Divanında Deyimler’’, e-Journal of New World Sciences Academy 2011, Volume: 6, Number: 3, Article Number: 4C0102

Gülüm, Emrah (2013), ‘’XV. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri Ve Deyimler’’, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gürgendereli, Müberra, ‘’Mostarlı Hasan Ziya’i Divanı’’, www.kulturturizm.gov.tr

Gürgendereli, Müberra (2013), ‘’Mostarlı Ziya’i Ve Şiirlerindeki Orijinal Söyleyişler’’, Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi, Saraybosna.

Kaya, Bayram Ali (2011), ‘’Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi’’, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 6, İstanbul 2011, 11-54.

Kaya, Hasan (2011), ‘’Emrî Divanı’nda Deyimler’’, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 6, İstanbul 2011, 55-130.

Devellioğlu, Ferit (2004), ‘’Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat’’, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Poyraz, Yakup - Tergip, Ayhan ‘’18. Yüzyıl Divan Şairlerinden Hakim’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler Ve Halk Söyleyişleri’’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 15

Sefercioğlu, M.Nejat (2010), ‘’Helâkî Divanı’nda Türkçe Deyimler’’, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul 2010, 155-202.

Taş, Ayşe Işıl (2013), ‘’Şeyh Galib Divanı’nda Sevgilinin Güzellik Unsurları’’, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Uyanıker, Nursel (2006), ‘’Pervane Beg Mecmuasının İlk Yüz Varağında (1a - 100b) Halk Kültürü İle İlgili Unsurlar (Atasözleri-Deyimler-Halk İnanışları)’’, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yazar, Sadık, ‘’XIV.-XV. Ve XVI. Yüzyıl Türkçe Divanlarında Yer Alan Arap Meseller (Atasözler) i’’, makale.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri